

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г.С. Сковороди

ЖДАНОВА-НЕДІЛЬКО ОЛЕНА ГРИГОРІВНА

УДК 378.02.011.3-051-057.875(043.3)

**ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА І СТУДЕНТА
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

13.00.09 – теорія навчання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Харків– 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Гриньова Марина Вікторівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка,
декан природничого факультету.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Доброскок Ірина Іванівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди», завідувач кафедри професійної освіти;

доктор педагогічних наук, старший науковий
співробітник
Гуз Костянтин Жоржович,
Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України, провідний науковий
співробітник відділу інтеграції змісту загальної
середньої освіти;
доктор педагогічних наук, професор ;

Осадченко Інна Іванівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, професор кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту.

Захист відбудеться «30» травня 2017 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, ауд. 216.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 214-Б.

Автореферат розісланий « 28 » квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасність висуває значні вимоги до освіти як підґрунтя економічного, інтелектуального, культурного, духовного розвитку українського суспільства. Національна стратегія розвитку освіти до 2021 року, Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років, обґрунтовуючи потребу в підвищенні якості й конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, необхідної для інтеграції України в міжнародний освітній простір, наголошують на необхідності забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі, сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводу освітнього процесу, а відтак – удосконалення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів системи освіти, яка на сьогодні ще не повною мірою відповідає наміченій Стратегією перспективі переходу «від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян». Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти впродовж життя є одним із основоположних принципів державної політики у сфері вищої освіти, що, у свою чергу, підвищує вимоги до кадрового потенціалу в освітній галузі на всіх рівнях її функціонування. А отже, потребує переосмислення і вдосконалення процес вивчення педагогічних дисциплін як таких, що лежать в основі формування професійної майстерності суб'єкта педагогічної діяльності.

Дисципліни педагогічного циклу в своїй сукупності створюють наукове підґрунтя професіоналізму педагога, розширюють його методичну компетентність, сприяють виробленню індивідуального стилю професійної діяльності, заснованого на рефлексивних засадах і продуктивній саморегуляції, закладають засади його особистісного саморозвитку і перманентної адаптації до швидкозмінних вимог сучасної освіти. У процесі педагогічної підготовки відбувається глибоке осмислення студентом завдань власного професійного, особистісного та соціального становлення, що є важливою передумовою результативності його навчання; він повинен усвідомити системний характер педагогічного впливу, розуміти специфіку взаємозв'язку і взаємозумовленості його чинників, інтегрувати у своїй діяльності цілі суб'єкта учіння та суб'єкта навчання.

Важливими в сучасних умовах залишаються наукові пошуки щодо вдосконалення процесу підготовки вчителя, викладача засобами педагогічних дисциплін з урахуванням ефективних вітчизняних напрацювань та світових тенденцій, що відображено в роботах Є. Барбіної, В. Бутенка, І. Доброскок, С. Золотухіної, І. Зязюна, М. Гриньової, О. Коберника, О. Комар, О. Малихіна, В. Мозгового, О. Лавріненка, М. Лазарєва, В. Лозової, І. Осадченко, О. Пехоти, О. Пометун, І. Прокопенка, Л. Пуховської, О. Савченко, В. Семиченко, В. Стрельнікова, Н. Тарасевич, Н. Ткачової, А. Троцько, Г. Шевченко, Н. Шиян, Л. Штефан, М. Ярмаченка та ін. Удосконалення процесу вивчення педагогічних дисциплін у контексті вищої освіти, пов'язане з потребою гуманізації всіх ланок освітньої системи, а через неї й українського суспільства, знайшло теоретичне і

практичне обґрунтування в дослідженнях І. Аносова, І. Беха, В. Галузинського, С. Гончаренка, К. Гуза, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кузя, С. Максименка, О. Мороза, О. Савченко, О. Сухомлинської, В. Шахова. Вітчизняні й зарубіжні дослідники прагнуть відповісти на питання щодо провідних ознак педагогічної діяльності та їхнього врахування в змісті педагогічних дисциплін (О. Антонова, О. Дубасенюк, М. Євтух, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, В. Радул, Т. Семенюк, Г. Сухобська, О. Торубара, Г. Флах, Д. Шульц та ін.), розвитку комунікативного потенціалу як головного інструмента навчально-виховної взаємодії педагога зі школярами та студентами (І. Зимня, В. Кан-Калик, А. Капська, О. Киричук, Л. Савенкова, І. Юсупов та ін.), формування при вивченні педагогічних дисциплін основ професійного саморозвитку майбутнього педагога, що успішно здійснювалися б упродовж всього життя (С. Єлканов, О. Мороз, О. Сікарчук, В. Сластьонін, Н. Тарасевич та ін.). Завдяки надбанням науковців система педагогічної підготовки в українській вищій школі наближається до вимог інформаційного суспільства, що окреслюють її актуальну перспективу, і водночас орієнтується на гуманістичний потенціал вітчизняної освіти, утілюючи її надчасові концепти.

Зростання кількості напрацювань у галузі педагогіки вищої школи відображає запит сучасного вишу на викладача, який, поруч із глибокими знаннями в галузі спеціальних дисциплін, володіє науково обґрунтованою методикою їхнього викладання та характеризується сформованою педагогічною майстерністю, технологічною компетентністю, що дає можливість гарантувати запланований результат навчання, відійти від емпіричного способу організації навчальної взаємодії (А. Алексюк, В. Беспалько, А. Вербицький, Г. Васянович, С. Вітвицька, М. Гриньова, О. Гура, І. Доброскок, О. Дубасенюк, А. Кузьмінський, В. Лозова, В. Ортинський, В. Монахов, О. Пехота, І. Підласий, О. Попова, І. Прокопенко, З. Слєпкань та ін.). В останні десятиліття ця проблема вирішується також у новому контексті, пов'язаному з педагогічним компонентом підготовки магістрів усіх спеціальностей. Специфіка викладання педагогічних дисциплін для цієї аудиторії є ще досить малодослідженою цариною, проте роботи вітчизняних учених Є. Безсмолого, С. Вітвицької, І. Доброскок, Ю. Ірхіної, Л. Лебедик, В. Люльки, Н. Мачинської, С. Ящука та ін. засвідчують інтенсивний розвиток цього напрямку.

Актуальною в процесі вивчення педагогічних дисциплін постає проблема навчальної взаємодії викладача і студента, що істотно детермінує досягнення якісного навчального результату, виступає чинником особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога, закладає підґрунтя його дидактичної майстерності. Потребуючи досконалої психолого-педагогічної інструментовки (що відзначають Ш. Амонашвілі, І. Вачков, Л. Велитченко, Д. Герцюк, О. Гончар, В. Григор'єва, Л. Долинська, Д. Кіген, М. Мур, І. Осадченко, О. Пометун, В. Семиченко, Л. Столяренко, А. Франц, Б. Холмберг та ін.), навчальна взаємодія викладача і студента вимагає сьогодні ґрунтовного дослідження як дидактичний феномен, що перебуває під впливом постійно оновлюваних реалій освітнього процесу в сучасній вищій школі.

Аналіз теоретичного доробку вітчизняних науковців, нових вимог до змісту вищої освіти в цілому та педагогічної зокрема, власного досвіду викладання педагогічних дисциплін у вищій школі дав змогу виявити низку суперечностей між:

- потребою системи освіти у висококваліфікованих педагогах, здатних здійснювати навчання й виховання на засадах конструктивної взаємодії, та недостатністю відповідного науково-методичного забезпечення процесу їхньої професійної підготовки;
- наявністю ефективного досвіду викладання педагогічних дисциплін у вітчизняній вищій школі та фрагментарністю його осмислення і узагальнення з точки зору теорії та практики навчальної взаємодії викладача і студента;
- можливостями для оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін на основі сучасних методологічних підходів та інертністю щодо цього освітньої практики;
- вимогами до майбутнього педагога як до суб'єкта навчання і поширеністю ставлення до нього в контексті навчальної взаємодії як до суб'єкта учіння, що зумовлено складністю здійснюваного в системі освіти переходу від авторитарної, предметоцентричної педагогіки до педагогіки демократичного суспільства, в центрі якої знаходиться людина як розвинена, творча, самоактуалізована особистість;
- вагомістю для ефективної педагогічної освіти комунікативно-діяльнісного складника професійної педагогічної підготовки та скороченням у навчальному процесі сучасного вишу можливостей для безпосередньої навчальної взаємодії викладача і студента в умовах недостатньої розробленості нових форм навчальної інтеракції при вивченні педагогічних дисциплін.

Зважаючи на необхідність усунення виявлених суперечностей, урахувавши соціальну значущість проблеми підвищення ефективності викладання педагогічних дисциплін у вищій школі та вплив на цей процес різнопланових, змінних у часові факторів, недостатність фундаментальних досліджень у галузі дидактики вищої школи, що конкретизували б сутнісні та процесуальні характеристики навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін у сучасних умовах, було визначено тему дисертаційного дослідження **“Дидактичні основи навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін”**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є плановою в структурі науково-дослідницької роботи кафедри педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка в межах теми «Сучасний досвід та інновації у формуванні педагогічної майстерності майбутнього вчителя, менеджера навчального закладу та фахівця з управління проектами» (протокол № 1 від 31.08.2010 р.).

Тема дисертації затверджена вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка протокол № 5 від 27 жовтня 2011 року і погоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з

педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 22 листопада 2011 року).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні дидактичних основ навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін та розробці й експериментальній перевірці ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в зазначеному процесі, створеної у відповідності з цими основами.

Відповідно до мети дослідження нами ставляться наступні дослідницькі **завдання**:

1. На основі аналізу наукової літератури дослідити зміст основних понять і теоретичних положень, які розкривають суть феномена навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін у сучасній вищій школі та її особливості.

2. Розробити концептуальні засади навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

3. Охарактеризувати психолого-педагогічні аспекти навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін та визначити педагогічні умови її успішного здійснення.

4. Теоретично обґрунтувати дидактичну систему оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, розробити та впровадити відповідну їй навчальну технологію.

5. Визначити критерії, показники та рівні навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

6. Експериментально перевірити ефективність дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Об'єкт дослідження – навчальна взаємодія викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін у сучасній вищій школі.

Предмет дослідження – дидактична система оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Провідною ідеєю концепції дослідження виступає положення про те, що результативність вивчення педагогічних дисциплін у сучасній вищій школі значною мірою залежить від характеристик навчальної взаємодії викладача і студента в цьому процесі, що, в свою чергу, зумовлює потребу в розробці і впровадженні дидактичної системи оптимізації зазначеної взаємодії. Метою функціонування цієї системи вважаємо підвищення якості навчального результату відповідно до завдань певної педагогічної дисципліни внаслідок створення в процесі її вивчення педагогічних умов для успішної навчальної взаємодії в процесі, а також формування мотиваційного, змістового, діяльнісного та рефлексивного підґрунтя для подальшого особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога як суб'єкта навчальної взаємодії.

Концепція дослідження має у своєму складі три взаємопов'язані концепти (методологічний, теоретичний та технологічний), що сприяють реалізації провідної ідеї дослідження.

Методологічний концепт відображає основні методологічні підходи до розв'язання проблеми навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, які у своєму взаємозв'язку і взаємодії забезпечують різнобічність та об'єктивність дослідження вказаної проблеми, а саме:

- *гуманістичний підхід*, на основі якого визначається сенс вивчення педагогічних дисциплін, реалізується їхня антропоцентрична сутність;

- *особистісний підхід*, що дозволяє з'ясувати і врахувати в ході навчальної взаємодії особливості конкретної людини як неповторної особистості – рушійної сили, умови і орієнтиру власного розвитку, що дозволить спроектувати і реалізувати професійно зумовлену траєкторію такого розвитку на рефлексивній основі;

- *культурологічний підхід*, який окреслює особливості професійної підготовки майбутнього педагога як суб'єкта загальнолюдської та національної культури, здатного декодувати культурологічний зміст педагогічної інформації і, водночас, застосовувати педагогічні знання як засіб культурозбереження та культуротворення, що відображається в змісті та засобах навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін;

- *акмеологічний підхід*, що визначає погляд на процес вивчення педагогічних дисциплін як на шлях до самореалізації в обраній галузі й до високих професійних досягнень, моделлю яких у дидактичному процесі виступає особистісно значущий результат навчальної взаємодії;

- *синергетичний підхід*, який у процесі вивчення педагогічних дисциплін націлює на відхід від одноплщинності в проектуванні і оцінці результату навчальної взаємодії, орієнтує на його багатовимірність і багатоконпонентність; протрактовує управління навчальною взаємодією як координування низки синхронних співпроцесів відповідно до визначеної мети, на основі з'ясування та використання особистісного і професійного потенціалу суб'єктів взаємодії для досягнення ними успіху як результату докладених у навчальній діяльності зусиль;

- *середовищний підхід*, який зумовлює з'ясування взаємозв'язків особистості із оточенням та способів детермінації в ньому особистісних змін, що сприяє визначенню значущого контексту навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін і віднайденню шляхів його цілеспрямованої трансформації;

- *системний підхід* – він широко використовується для дослідження педагогічної взаємодії та пов'язаних з нею дидактичних феноменів, дозволяє урахувати такі особливості досліджуваних об'єктів, як взаємозалежність та взаємозумовленість їхніх компонентів, що розкриває механізми та ймовірні результати їхнього взаємовпливу. Визначальними рисами педагогічної системи, як системи соціальної є, наряду з іншим спадкоємність та історичність: будь-яка система має певні корені в минулому і розрахована на гіпотетично визначене майбутнє (О. Іонова), внаслідок чого є можливість здійснювати навчальне прогнозування та проектування у процесі вивчення педагогічних дисциплін;

- *проектний підхід* дає змогу розглядати вивчення педагогічних дисциплін як багатоконпонентну цілісність, систему цілей і сформульованих відповідно до них завдань, технологічного і організаційного забезпечення, створеного для реалізації

цих завдань, фізичних об'єктів і різнопланових ресурсів, задіяних у цьому процесі і змінюваних його засобами;

– *діяльнісний підхід* обґрунтовує формування комплексу особистісних якостей, необхідних для конструктивної педагогічної взаємодії, в контексті відповідної за цілями та процесуальною інструментовкою діяльності;

– *аксіологічний підхід* привертає увагу до ціннісного змісту людської активності. Розуміючи під цінностями не лише предмети, явища і їхні властивості, що потрібні людям певного суспільства і окремі особистості як засоби задоволення їхніх потреб, але також ідеї і спонукання у вигляді норми та ідеалу (В. Тугарінов), акцентуємо відповідні елементи змісту педагогічних дисциплін, унаслідок чого процес їхнього вивчення набуває, окрім вузькопрофесійного, також соціального і особистісного сенсу, закладає особистісне підґрунтя постійного професійного самовдосконалення.

Теоретичний концепт визначає концептуальне, понятійне, термінологічне підґрунтя досліджуваної проблеми, що акумулює її основний зміст: *актуальні положення філософії освіти в її педагогічному аспекті* (В. Андрущенко, І. Зязюн, С. Клепко, В. Кремень, В. Огнев'юк), *дослідження проблем професійної педагогічної підготовки* (С. Гончаренко, Н. Гузій, М. Гриньова, І. Доброскок, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, О. Пехота, В. Радул, Н. Тарасевич, С. Сисоєва, А. Цина, В. Шахов); *концепції організації дидактичного процесу* (О. Гура, В. Давидов, В. Загвязинський, І. Ільясов, В. Лозова, О. Савченко, К. Ушинський, А. Хуторской, В. Чайка, Г.Щукіна); *теорія особистості та її розвитку і саморозвитку в процесі міжособистісної взаємодії* (Е. Берн, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Велитченко, Л. Виготський, О. Дусавицький, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Х. Лійметс, В. Ляудіс, К. Платонов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, В. Татенко, Б. Теплов); *психолого-педагогічні дослідження навчального процесу у виші та його впливу на особистість майбутнього фахівця* (А. Алексюк, С. Архангельський, Я. Болюбаш, Л. Задорожна-Княгницька, Н. Кічук, В. Кручек, Н. Мачинська, Л. Мільто, І. Осадченко, Н. Побірченко, Л. Савенкова, Л. Штефан); *концепції формування особистості засобами педагогічного середовища* (І. Бех, Л. Бурман, Н. Гонтаровська, Г. Ковальов, Л. Кондрашова, К. Кречетніков, О. Макагон, А. Макаренко, К. Приходченко, В. Сухомлинський); *праці, що розкривають наукові основи суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчальному процесі вищої школи* (Л. Артемова, С. Вітвицька, О. Гончар, Г. Микитюк, Т. Равчина, Л. Самойлов, В. Семиченко); *теоретичні обґрунтування технологізації навчального процесу* (М. Бершадський, В. Беспалько, І. Богданова, Н. Бойко, К. Гуз, В. Гузеєв, О. Норкіна, І. Прокопенко, Г. Селевко) *та його оптимізації* (Ю. Бабанський, Т. Ільїна, В. Кожевников, В. Шаталов).

Технологічний концепт передбачає створення дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін; адаптацію та впровадження педагогічного інструментарію, що забезпечує її реалізацію в процесі вивчення педагогічних дисциплін; узагальнення результатів дослідження з технологічних позицій, з огляду на спільні цілі і завдання педагогічних дисциплін як таких, що виступають засобом

формування особистісно-професійних характеристик майбутнього педагога шляхом освоєння педагогічної теорії та практики і створюють підґрунтя для його подальшого особистісно-професійного саморозвитку.

Загальна гіпотеза дослідження передбачає, що успішне здійснення навчальної взаємодії при вивченні педагогічних дисциплін потребує розробки і впровадження дидактичної системи її оптимізації, яка включає ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний та рефлексивно-проективний компоненти, що інтегрують професійно-нормативну та особистісно-розвивальну підструктури навчальної взаємодії на основі положень гуманістичного, особистісного, культурологічного, акмеологічного, синергетичного, середовищного, системного, проектного, діяльнісного та аксіологічного підходів.

Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових гіпотезах**, які передбачають можливість підвищення ефективності навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, якщо буде:

- здійснене наукове обґрунтування особливостей навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, визначені її концептуальні засади;
- визначено педагогічні умови навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що забезпечують її позитивну динаміку;
- виокремлено у змісті педагогічних дисциплін і враховано в процесі їхнього викладання актуальні для сучасного студента життєві цінності як мотиваційну основу навчальної взаємодії;
- розроблено технологічне оснащення навчального процесу при вивченні педагогічних дисциплін, яке актуалізує їхній аксіологічний, інтерактивний та особистісно-розвивальний потенціал;
- упроваджено в практику вивчення педагогічних дисциплін засоби визначення параметрів та проектування траєкторії особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога як суб'єкта навчальної та, більш широко, педагогічної взаємодії.

Методи дослідження. Для реалізації завдань дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи, адекватні його темі й меті:

- *теоретичні*: вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження для з'ясування ступеня розробки проблеми, уточнення дефініцій; порівняння, систематизація та узагальнення наукових положень, викладених у наукових працях, із метою визначення дидактичних основ навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін; моделювання як підґрунтя розробки дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін;
- *емпіричні*: проведення індивідуальних та групових бесід зі студентами та викладачами, аналіз творчих робіт студентів з метою з'ясування особливостей формування їхньої готовності до навчальної взаємодії у різних її формах; методи діагностування їхніх особистісних якостей та вмінь, необхідних для успішної навчальної та, загалом, педагогічної взаємодії (спостереження, анкетування, тестування, вивчення продуктів навчальної діяльності, метод експертних оцінок) –

для вивчення початкового рівня навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, фіксації змін у процесі формувального експерименту; педагогічний моніторинг, що дозволив поетапно відстежувати динаміку досліджуваних процесів; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін;

– *методи математичної статистики* (статистична обробка результатів дослідно-експериментальної роботи) задля здійснення об'єктивного аналізу емпіричних даних, а також для підтвердження вірогідності й надійності результатів формувального експерименту (коефіцієнт Пірсона).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота в межах дослідження проводилася у вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації: Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка; Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка; Луцького державного технічного університету. На різних етапах дослідницької роботи до неї було залучено 1670 студентів бакалаврату і магістратури і 118 викладачів; при здійсненні експериментального дослідження було задіяно 868 студентів, з яких було сформовано експериментальну групу (431 чоловік) та контрольну групу (437 чоловік).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягають у тому, що *вперше*:

розроблено концептуальні засади навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін (сформульовані основні положення, визначено провідні методологічні підходи, обґрунтовано принципи – сприятливого оточення, структурованості навчальної діяльності, здоров'язбережувальності навчання, оптимальності затрат, значущого третього, синергії, взаємодовіри, толерантності, діалогічності, доброзичливості, конструктивності, індивідуальної адаптації, ціннісної суголосності, спільної мети, диференційованого входження, раціонального управління, самореалізації, гарантованого успіху, комунікативної рівноцінності суб'єктів учіння, розвивального взаємовпливу, перспективи); критерії ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін (змістовий, інтерактивно-процесуальний, особистісно-розвивальний та стосунковий);

визначено педагогічні умови успішної навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін (створення сприятливого дидактичного середовища педагогічної дисципліни; формування готовності студента до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічної дисципліни; здійснення особистісно зорієнтованого дидактичного супроводу студента в процесі вивчення педагогічної дисципліни);

обґрунтовано структуру сприятливого дидактичного середовища педагогічної дисципліни як поєднання змістового, особистісного, організаційно-технологічного, валеологічного, комунікативного компонентів, що в своїй сукупності утворюють цілісний контекст вивчення педагогічної дисципліни окремим студентом чи академічною спільнотою і зорієнтовані на виконання низки взаємодоповнювальних

функцій (мотивувальної, орієнтувальної, інформативної, інтерактивної, практично-діяльнісної, нормативно-регулятивної, здоров'язбережувальної, адаптаційної, рефлексивно-коригувальної, стимулювальної, особистісно-розвивальної);

визначено структуру готовності студентів до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін (мотиваційний, змістовий, процесуальний, рефлексивний складники) та етапи її формування (адаптаційний, саморегулятивний, творчий); зміст і засоби особистісно зорієнтованого дидактичного супроводу студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що включає комплекс відповідного навчально-методичного інструментарію, ґрунтується на засадах особистісного підходу в освіті й має на меті проектування траєкторії особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога як суб'єкта педагогічної взаємодії;

уточнено поняття «педагогічна взаємодія», «навчальна взаємодія», «навчальна взаємодія викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін», «педагогічні дисципліни», що дало змогу підсилити понятійний апарат педагогічної науки;

уведено до наукового обігу поняття аксіодидактичної технології (навчальної технології, що передбачає здійснення в навчальному процесі актуалізації й дидактичної інтерпретації життєвих цінностей студента, які лежать в основі особистісно-професійного саморозвитку майбутнього фахівця);

на основі актуальних наукових підходів *розроблено та експериментально перевірено* дидактичну систему оптимізації навчальної взаємодії між суб'єктами цього процесу, яка включає ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний та рефлексивно-проективний компоненти;

подальшого розвитку набули ідеї щодо змісту і структури міжособистісної взаємодії у навчальному процесі вищої школи та її ролі в забезпеченні ефективної підготовки студента з дисциплін педагогічного циклу; щодо можливостей опосередкування навчальної взаємодії електронними засобами обміну інформацією; щодо специфіки вивчення педагогічних дисциплін в умовах магістратури; щодо особливостей вивчення педагогічних дисциплін у виші не педагогічного профілю в контексті підготовки студента магістратури до викладацької діяльності.

Практичне значення дослідження полягає в:

– з'ясуванні суті успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін та визначенні значущих для педагогічного моніторингу динамічних характеристик студентів як суб'єктів навчальної взаємодії з викладачем у зазначеному процесі;

– розвитку форм і методів здійснення безпосередньої та опосередкованої навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін, зокрема, шляхом залучення електронних засобів обміну інформацією, що дозволило оптимізувати адаптаційні й організаційно-регулятивні аспекти зазначеної взаємодії та надати більш високої об'єктивності здійснюваним у цьому процесі процедурам педагогічного моніторингу й оцінювання;

– розширенні технологічної бази педагогічної освіти за рахунок розробки і впровадження аксіодидактичної технології – комплексного системного засобу

навчання педагогічних дисциплін, що спрямований на реалізацію закладеного в них аксіологічного потенціалу;

– розробці критеріально-діагностичного апарату для перевірки ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін;

– методичній інтерпретації та впровадженні в навчальний процес вищих навчальних закладів результатів дослідження навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін у формі рекомендацій, що втілюють основні теоретичні положення і висновки здійсненого дослідження і презентують відповідний їм навчально-методичний інструментарій.

Результати дослідження впроваджено в практику навчально-виховного процесу Полтавської державної аграрної академії (довідка № 01-06/63 від 17.03.2015), Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка №1362/01-55/39 від 17.04. 2015), Луцького державного технічного університету (довідка № 523-20-34 від 17.04.2015), Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (довідка № 62-11-1024 від 20.04.2015), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка № 1-7/144 від 22.04.2015), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 081/011 від 27.04. 2015), Одеського національного університету імені І. Мечникова (довідка № 08.37-01-995-105 від 28.04.2015).

Матеріали монографії, навчальних і практичних посібників доцільно використовувати в системі неперервної педагогічної освіти: під час вивчення дисциплін педагогічного циклу, для розробки електронних версій навчальних курсів, семінарів за кредитно-модульною системою організації навчального процесу, організації дистанційної освіти, проведення діагностики й самодіагностики студентів, учителів шкіл, викладачів вишу з метою підвищення рівня загальнопедагогічної та дидактичної підготовки.

Особистий внесок здобувача в публікаціях, виконаних у співавторстві, полягає в теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми [30-32; 34-36; 44-46; 60], здійсненні аналізу практичного досвіду навчальної взаємодії у процесі професійної підготовки педагога та виробленні відповідних методичних рекомендацій [39; 47; 50; 56]; у структуруванні та дидактичній обробці навчального матеріалу відповідно до вимог забезпечення навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін [52-55; 57-59].

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені на конференціях і семінарах різних рівнів:

міжнародних: «Розвиток наукової творчості майбутніх вчителів природничих дисциплін» (Полтава, 2007); «Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності» (Полтава, 2008); «Методика викладання природничих дисциплін у вищій школі» (Полтава, 2008); «Проектування освітніх систем: технології, досвід, практика» (Полтава, 2008); «Спадщина видатних педагогів Полтавщини в міжнародному освітньому просторі» (Полтава, 2009); «Теоретико-методологічні

засади моделювання навчально-виховних систем у педагогічних закладах освіти» (Полтава, 2009); «Традиції та інновації менеджменту навчальних закладів і реалізація управлінських проектів» (Полтава, 2010); «Технології управління освітніми закладами» (Полтава, 2011); «Педагогические встречи в Сыктывкарском университете «Особенности воспитательной деятельности в современных условиях» (Сыктывкар, 2012); «Особенности профессиональной деятельности и подготовки учителя в контексте «Федерального государственного образовательного стандарта общего образования» и «Федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования» (Нижний Новгород, 2012); «Управління організацією навчально-виховного процесу в середній і вищій школі» (Полтава, 2012); «Педагогіка А. С. Макаренка в полікультурному освітньому просторі» (Полтава, 2013); «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка, сучасні підходи в організації процесу ресоціалізації неповнолітніх правопорушників і професійної підготовки персоналу пенітенціарних закладів. Зв'язок науки і практики» (Харків, 2013); «Инновационные технологии в социальной работе и образовании: отечественный и зарубежный опыт» (Ставрополь, 2013); «Педагогические встречи в Сыктывкарском государственном университете. Фестиваль проектов занятий, воспитательных дел и воспитательных мероприятий» (Сыктывкар, 2013) «Теоретико-практична спадщина А.С. Макаренка в контексті євроінтеграційних тенденцій вітчизняної освіти» (Полтава, 2014), XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Професійна свобода особистості у вимірах гуманістичної спадщини Антона Макаренка та Івана Зязюна» (Полтава, 2015);

всеукраїнських: «Ідеї гуманізації в педагогічній спадщині В. Короленка, А. Макаренка, В. Сухомлинського» (Полтава, 2004); «Педагогічна майстерність: становлення і шляхи розвитку» (Полтава, 2006); «Педагогічна майстерність керівника освітнього закладу: теорія і практика» (Полтава, 2007); «Упровадження ідей А. С. Макаренка в управління навчальними закладами» (Полтава, 2008); «Педагогічне мислення в контексті теоретико-методичної спадщини А. С. Макаренка і сучасної педагогіки» (Рівне, 2008); «Виховання особистісних якостей майбутніх фахівців у системі студентського самоврядування» (Полтава, 2009); «Менеджмент у педагогічній системі А. С. Макаренка та його використання в освітньому просторі України» (Полтава, 2010); «Теорія і практика виховання лідерських якостей особистості у системі студентських самоврядних організацій» (Полтава, 2010); «Інноваційні підходи до створення навчально-методичного забезпечення спеціальності “Управління проектами”» (Полтава, 2011); «Управління проектами у сфері науки, освіти, інновації та інформатизації» (Полтава, 2012); «Підготовка майбутніх керівників навчальних закладів до інноваційного управління» (Полтава, 2012); «Програми наукової мобільності Європейського Союзу. Дії Марії Кюрі» (Полтава, 2012);

регіональних: «Управління проектами: проблеми та перспективи розвитку» (Полтава, 2011); «Фізична культура в загальноосвітніх школах: проблеми та перспективи» (Полтава, 2014); науково-практичних конференціях студентів та викладачів ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка (Полтава, 2005 – 2016 рр.).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (2006-2016 рр.).

Кандидатська дисертація «Рольові ігри в системі формування професійної мовленнєвої майстерності педагога» (спеціальність 13.00.01 – теорія та історія педагогіки) захищена у 1997 році в Київському державному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження висвітлено у 60 наукових і навчально-методичних працях (із них 39 – одноосібні), серед яких: 1 монографія (одноосібна), 22 одноосібних статті у фахових наукових збірниках (з них 4 зарубіжних), 8 статей в інших виданнях, 20 – у збірниках матеріалів конференцій, 9 навчальних посібників. Загальний обсяг авторського доробку за темою дослідження становить понад 40 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (602 найменування, з них 19 – іноземними мовами), 10 додатків (на 50 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 483 сторінки (основного тексту 372 сторінки). Робота містить 15 таблиць (на 14 сторінках), 18 рисунків (на 14 сторінках).

Основний зміст роботи

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, представлено концепцію дослідження, сформульовано основну й часткові гіпотези дослідження та його методологічні й теоретичні основи, окреслено комплекс використаних дослідницьких методів, розкрито наукову новизну та практичну значущість роботи, визначено особистий внесок здобувача, відображено відомості про експериментальну базу дослідження та апробацію його результатів, подано інформацію про публікації та їхній обсяг, дані про структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ – **«Теоретичні основи навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін»** – присвячений аналізу наукової розробки проблеми і уточненню термінологічних основ дослідження, зокрема, розкриттю змісту його ключових понять. Визначено особливості навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін у сучасній вищій школі. Розроблено концептуальні засади навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін (сформульовано теоретичні положення, схарактеризовано методологічні підходи та визначено принципи, на основі яких відбувається досліджувана взаємодія).

Аналіз наукових досліджень дозволив з'ясувати, що взаємодія в її загальнофілософському сенсі історично розглядається як об'єктивне явище, яке є основою матеріального світу, всезагальним законом його існування, універсальною формою руху, розвитку, що визначає існування і внутрішню організацію будь-якої матеріальної системи (Аристотель, Ф. Бекон, Р. Декарт, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель, О.Конт, В. Соловйов, В. Вернадський, А. Іезуїтов, М. Каган,

С. Кримський та ін.). Динаміка поглядів на взаємодію в різних сферах її вияву, відмінність методологічних підходів до визначення її сутності відобразились у різновекторності досліджень взаємодії сучасною наукою, зокрема, її гуманітарними галузями. Так, у соціологічному контексті (Г. Блумер, М. Вебер, О.Галустова, Т. Парсонс, П. Сорокін, С. Фролов та ін.) з'ясовується значення взаємодії для життєорганізації індивіда на різних рівнях його соціального існування, для його соціального і особистісного розвитку, і водночас – значення характеристик самого індивіда, його активності, специфіки світобачення тощо для перебігу міжособистісної взаємодії, її змісту та результатів. Наукові пошуки у галузі психології (А. Асмолов, Е. Берн, І. Бех, О. Бодальов, М. Боришевський, А. Добрович, О. Донцов, Д. Ельконін, Х. Лійметс, В. Мясіщев, А. Петровський, В. Петровський, С. Рубінштейн та ін.) узагальнено розглядають взаємодію як безпосередній чи опосередкований вплив суб'єктів один на одного, який породжує взаємозумовленість і взаємозв'язок результатів їхньої діяльності. Психологічна сутність взаємодії постає як взаємозалежний обмін діями, що спрямовуються на реалізацію спільної діяльності і зумовлюють результат, який тим чи іншим чином відображає відносно стійкі чи ситуативно-змінні особливості обох суб'єктів взаємодії. Її основними характеристиками виступають активність, системність, цілеспрямованість і усвідомленість, а також специфіка тих зв'язків, на основі яких вона відбувається і які в її процесі зазнають певних трансформацій.

Проблему взаємодії в контексті педагогічної діяльності вчені розглядають під різними кутами зору, з'ясовуючи її сутнісні, цільові, змістові, процесуальні особливості. Аналіз досліджень Г. Беленької, А. Белкіна, С. Ботіної, Л. Бурман, І. Вачкова, Л. Велитченко, Л. Врочинської, О. Гончар, І. Доброскок, І. Зимньої, Ю. Калюжної, О. Киричука, Г. Коджаспірової, В. Кручек, А. Ксенофонтової, А. Мурашова, О. Пометун, М. Рибакіної, В. Семиченко, А. Тряпціної, Е. Унтілової та інших засвідчив, що поняття взаємодії в педагогічному процесі відзначається варіативністю розуміння (вид діяльності; характеристика діяльності; спосіб організації діяльності; тип відносин у діяльності), хоча в усіх трактовках має обов'язковим компонентом свого смислу наявність сумісних зусиль двох чи більше суб'єктів, тобто взаємозумовленої активності. Історично природа цієї активності та її ознаки також є певною мірою дискусійними, визначаються залежно від домінуючої парадигми взаємин (суб'єкт-об'єктні чи суб'єкт-суб'єктні).

Проаналізувавши і узагальнивши представлені точки зору, визначаємо більш загальне по відношенню до навчальної взаємодії поняття **«педагогічна взаємодія»** як об'єктивно зумовлену та суб'єктивно детерміновану систему взаємовпливів, що формується й реалізується в сумісній діяльності педагога і вихованця, відображає ділові й особисті взаємини, що склалися між ними, і в ході реалізації якої здійснюється поступ до визначеної педагогічної мети. Обстоюємо думку, що взаємодія в її педагогічному сенсі передбачає наявність таких ознак, розташованих у логічній послідовності: *взаємопов'язаність (взаємозумовленість) дій її суб'єктів; адекватність реакцій* кожного з суб'єктів на дії іншого; *відповідність* отриманого результату педагогічній меті. У практиці педагогічної діяльності вони можуть бути представлені на різних рівнях сформованості, причому кожна наступна ознака у

своєму формуванню залежить від рівня сформованості попередніх, впливаючи на успішність взаємодії в цілому.

Ключове для нашого дослідження поняття *«навчальна взаємодія»* розглядаємо як контекстуально-цільовий різновид педагогічної взаємодії, що конкретизується змістом навчальної діяльності. Відзначаємо, що кожне, без винятку, звертання до проблем організації навчання стосується навчальної взаємодії в тій чи іншій її методологічній трактовці, оскільки навчання і навчальна взаємодія практично нероздільні. *Навчальну взаємодію викладача і студента* виокремлюємо в загальному змісті цього поняття як взаємодію суб'єктів навчального процесу вищої школи, детерміновану зорієнтованістю на освоєння основ певної професії, а також об'єктивно високим рівнем особистісної зрілості студентів, що передбачає їхню значну самостійність у освоєнні змісту навчальної дисципліни.

Спираючись на прийняте в українській освіті визначення навчальної дисципліни як педагогічно адаптованої системи понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи у будь-якій галузі діяльності (чи сукупності різних галузей діяльності), що передбачає визначення необхідного рівня сформованості встановленої сукупності знань, умінь і навичок тих, хто навчається, під *педагогічними дисциплінами* розуміємо цикл навчальних дисциплін вищої школи, що забезпечують освоєння теоретичних і практичних основ педагогічної діяльності, сприяють саморозвитку студента як її суб'єкта і як повноцінної особистості, медіатора суспільних відносин на засадах загальнокультурних і педагогічних цінностей. Відтак, *навчальна взаємодія викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін* розглядається як окремий випадок навчальної взаємодії, що, орієнтуючись у своїх цілях, змісті та засобах на конкретний аспект підготовки майбутнього педагога до професійної діяльності, водночас втілює загальнопедагогічні вимоги до взаємин суб'єктів освітнього процесу у їхній сумісній діяльності, освоєння яких постає важливим складником проектного навчального результату і закладає основи подальшого особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога.

Розроблено структуру навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін, у якій виокремлено дві базові підструктури: професійно-нормативну (включає змістовий та інструментальний компоненти) і особистісно-адаптаційну (включає діяльнісно-рефлексивний та емоційно-регулятивний компоненти), що знаходяться в діалектичному взаємозв'язку. Професійно-нормативна підструктура відображає зміст навчальної дисципліни, який засвоюється в процесі навчальної взаємодії і виступає в своєму переважному обсязі як об'єктивна даність, зумовлена вимогами до професії, що зафіксовані в законодавчих і нормативно-правових актах (державний рівень) та регламентуються на професійному і суспільному рівнях, а також реалізує актуальні приписи педагогічної науки щодо доцільності чи обмежень у застосуванні тих чи інших методів і прийомів педагогічного впливу. Особистісно-адаптаційна підструктура відображає гуманітарну сутність педагогічної діяльності, що на етапі професійної підготовки вимагає від студента пошуку, аналізу, оцінки і вдосконалення індивідуально

прийнятних моделей професійної поведінки, які освоюються в освітньому процесі, інтегруючи особистісні й професійні якості майбутнього фахівця.

Оптимальне функціонування зазначених підструктур розглядаємо як передумову здатності майбутнього педагога до глибокого аналізу, об'єктивної оцінки та методично обґрунтованого конструювання і реконструювання педагогічного процесу, яка набувається в ході навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін та виступає водночас і її об'єктивно обумовленою метою, а також засобом узгодження професійних вимог та власних запитів і можливостей суб'єкта учіння. Вирішення цієї проблеми пов'язуємо з урахуванням дидактичних основ навчальної взаємодії, під якими розуміємо «найзагальніші характеристики навчання» (О. Варакута), в контексті якого ця взаємодія здійснюється.

Сучасна трансформація освітнього контексту вивчення педагогічних дисциплін у вищій школі – як у педагогічних навчальних закладах, так і в непедагогічних вишах (зокрема, здобувачами освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»), потреба в підвищенні якості педагогічної освіти та її відповідності сучасним реаліям спонукають до теоретичних узагальнень, покликаних, зокрема, віднайти концептуальні засади навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін. Із цією метою розглянуто і проаналізовано **методологічні підходи** (гуманістичний, особистісний, культурологічний, акмеологічний, синергетичний, середовищний, системний, проектний, діяльнісний, аксіологічний), що різнобічно акцентують визначальні властивості навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін та дають змогу віднайти способи її цілеспрямованої трансформації.

Сформульовано **принципи**, на яких базується навчальна взаємодія викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін. Ми поділяємо їх на три взаємопов'язані групи, що відображають вимоги:

а) до контексту навчальної взаємодії (*принцип сприятливого оточення*, яким регламентуються обставини здійснення навчальної взаємодії; *принцип структурованості навчальної діяльності*, згідно з яким вивчення навчальної дисципліни презентується студентові як дидактичний проект із чітко визначеними параметрами; *принцип здоров'язбережності навчання*, що зобов'язує викладача передбачати і попереджувати можливі навчально-середовищні ризики для фізичного, психічного, морального, соціального здоров'я суб'єктів взаємодії; *принцип оптимальності затрат*, який регулює використання наявних у суб'єктів взаємодії ресурсів (часових, технічних, інформаційних, фінансових тощо) у обсягах, що не шкодять іншим важливим сферам їхньої діяльності, дозволяє модифікувати там, де це можливо, обставини навчальної взаємодії до найбільш прийнятних для її суб'єктів варіантів; *принцип значущого третього*, що означає зваженість у залученні інших суб'єктів, які впливають на процес навчальної взаємодії викладача і конкретного студента (наприклад, рецензентів виконаної студентом роботи); *принцип синергії*, за яким навчальна взаємодія викладача і студента є органічним складником навчальної взаємодії всіх суб'єктів навчального процесу при вивченні дисципліни);

б) до взаємин суб'єктів навчальної взаємодії (*принцип взаємодовіри*, що виключає для суб'єктів взаємодії негативні наслідки особистісної відкритості у процесі навчання; *принцип толерантності*, який відображає положення про їхню особистісну рівність; *принцип діалогічності*, що позиціонує суб'єктів навчальної взаємодії як співтворців навчального результату; *принцип доброзичливості*, згідно з яким ймовірно дискомфортні дії одного з суб'єктів по відношенню до іншого повинні бути обґрунтовані як необхідні й корисні в умовах, що склалися; *принцип конструктивності*, який націлює на акцентування досягнутих у ході спільної роботи позитивних результатів; *принцип індивідуальної адаптації*, який передбачає врахування і доречне коригування в навчальному процесі індивідуального стилю діяльності студента;

в) до педагогічної організації навчальної взаємодії (*принцип ціннісної суголосності*, який стверджує необхідність для ефективної навчальної взаємодії викладача і студента особистої зацікавленості в ній обох її суб'єктів; *принцип спільної мети*, згідно з яким сформульовані дидактичні цілі відображають важливий для обох суб'єктів взаємодії результат; *принцип диференційованого входження*, що передбачає можливість створення для студента індивідуальних пільг у процесі вивчення дисципліни, якщо це необхідно для його подальшого повноцінного навчання; *принцип раціонального управління*, що враховує необхідну і достатню міру самостійності студента у навчальному процесі, регламентує здійснення його педагогічного супроводу в процесі вивчення дисципліни; *принцип самореалізації*, яким обстоюється право студента на конструктивні творчі самовияви та їхнє оприлюднення в навчальному контексті; *принцип гарантованого успіху*, що націлює на формування в суб'єктів взаємодії впевненості в досягненні поставлених навчальних цілей; *принцип комунікативної рівноцінності суб'єктів учіння*, згідно з яким у процесі вивчення дисципліни характеристики навчальної взаємодії викладача з кожним окремим студентом не повинні істотно відрізнятися між собою); *принцип розвивального взаємовпливу*, за яким суб'єкти взаємодії виступають один для одного джерелом особистісного та професійного розвитку; *принцип перспективи*, згідно з яким навчальна взаємодія викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін постає як така, що не обмежується часовими і нормативно-змістовими рамками конкретної дисципліни, може переростати в інші форми ділової взаємодії як у процесі вивчення дисципліни, так і після його завершення (проведення наукових досліджень, підготовка доповідей на науково-практичні конференції, написання наукових статей у співавторстві тощо)).

У другому розділі дисертації «**Психолого-педагогічні аспекти навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін**» навчальна взаємодія розглядається як психолого-педагогічний феномен, що має в навчальному процесі тенденцію до позитивних змін. Схарактеризовано сутність позитивної динаміки стосунків викладача і студента як суб'єктів навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін. Знайшла наукове обґрунтування система педагогічних умов, що у своєму взаємозв'язку і взаємодоповненні сприяють успішності зазначеної взаємодії.

На основі наукових досліджень (Б. Ананьєв, М. Буланова-Топоркова, С. Вітвицька, М. Дьяченко, Л. Кандилович, І. Кобиляцький, Л. Кондрашова, В. Лісовський, Ю. Самарін, В. Семиченко, І. Штокман та ін.) і аналізу власного професійного досвіду було визначено, що процес навчальної взаємодії викладача і студентів, його якість і специфіка перебігу детермінується особистісно-діяльними характеристиками його суб'єктів.

Характеристики викладача як суб'єкта першого порядку в навчальній взаємодії розглядаються через призму критеріїв, що відображені у концепції педагогічної майстерності Полтавської наукової школи (80-ті роки минулого століття) і мають універсальний характер у контексті педагогічної діяльності незалежно від ситуації її здійснення. Наукові й методичні напрацювання творчого колективу Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка (Т. Гавакова, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, О. Мирошник, Н. Пивовар, В. Семиченко, Н. Тарасевич та ін.) узагальнили пошук видатних педагогів минулого і сучасності, створили систему наукових уявлень про цей феномен, розробили теоретичні і практичні основи його формування. Взаємопов'язаність, взаємодоповнюваність і взаємна зумовленість виокремлених компонентів педагогічної майстерності: гуманістичної спрямованості, яка окреслює цільові та мотиваційні засади педагогічної діяльності; системи професійних знань, що визначається змістовим і процесуальним аспектами цієї діяльності; професійних здібностей як особистісних засад успішної педагогічної взаємодії; педагогічної техніки, яка сприяє повноцінному втіленню педагогічного задуму в практику, становить інструментальну основу діяльності – зумовлює принципову цілісність формування в педагогічній теорії і практиці узагальненого образу досконалого педагога. У процесі вивчення педагогічних дисциплін цей образ набуває для студента індивідуально суголосних рис, а його компоненти окреслюють траєкторію особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога.

Сучасні дослідження в галузі педагогіки вищої школи (А. Алексюк, Н. Бутенко, Г. Васянович, С. Вітвицька, М. Гриньова, Н. Гузій, І. Доброскок, О. Дубасенюк, О. Євдокімова, С. Золотухіна, А. Кузьмінський, І. Осадченко, Л. Подоляк, І. Середа, С. Сисоєва, Д. Чернилевський, С. Шара, Л. Штефан, В. Юрченко та ін.) розвивають теорію і практику формування професійної майстерності викладача, вчителя, виокремлюючи її суттєві риси в контексті інноваційних процесів сьогодення, що впливають на організацію взаємодії між викладачем і студентом. Відтак, актуалізується необхідність оновлення підходів до змісту викладацької майстерності, розширення її сутнісних характеристик в умовах, коли значно зростає обсяг матеріалу, відведеного на самостійне вивчення, і навчальна взаємодія все більшою мірою набуває опосередкованих форм. Усе перелічене служить чинниками підвищення вимог до викладача, вимагає від нього зусиль, спрямованих на зростання його професійної компетентності. Разом із тим, на результат вивчення педагогічних дисциплін значний вплив мають характеристики суб'єкта учіння, конкретизуючи завдання, що стоять перед педагогом як організатором навчальної взаємодії, в кожному окремому її випадку.

Схарактеризовано *особливості студентів як суб'єктів навчальної взаємодії* в процесі вивчення педагогічних дисциплін на основі врахування трьох блоків параметрів – комунікативно-діяльнісного (активність щодо здійснення професійно зорієнтованої навчальної взаємодії та досконалість комунікативного самовираження), проєктивного (розуміння сутності й творчий підхід до перспектив свого подальшого саморозвитку як суб'єкта навчальної взаємодії) та стосункового (ставлення до викладача як партнера у навчальній взаємодії). Відповідно, було запропоновано наступну класифікацію студентів як суб'єктів навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що передбачає виокремлення наступних їхніх груп: 1) *індиферентні* (студент відсторонено розглядає перспективи подальшої професійної діяльності, майже не усвідомлюючи себе її суб'єктом. Зазвичай, йому властива рудиментарна психологічна позиція учня, з якої він і аналізує як зміст дисципліни, так і діяльність викладача та товаришів по групі. Характерне формальне виконання навчальних завдань, поверхнєве розуміння їхнього сенсу, робота в межах мінімальної необхідності. У спілкуванні з викладачем схильний до закритості, пасивності або ж конфронтації. Подальший саморозвиток проєктує нечітко, без урахування професійних вимог); 2) *ситуативно-активні* (студент усвідомлює себе майбутнім суб'єктом педагогічної діяльності, вмотивований на її опанування і професійне самовдосконалення. Проте як теоретично, так і практично він досить безпорадний, не сприймає професійну діяльність як систему, «вихоплюючи» з неї більш суб'єктивно цікаві моменти. При виконанні практичних завдань частіше діє інтуїтивно, або ж покладаючись на здобутий раніше емпіричний досвід. Підготовка до занять нерівномірна, комунікативна активність носить ситуативний характер. У спілкуванні з викладачем може бути непослідовним, зі схильністю до конфлікту, або ж надмірно скутим, обережним і, як наслідок, часто нещирим через невпевненість у правильності своїх думок. Проєктує особистісно-професійний саморозвиток як досягнення окремих цілей, нечітко пов'язаних між собою); 3) *«теоретики»* (студентіві властиві умотивованість на здобуття педагогічної професії, системність пізнавальних інтересів. Водночас здатність до професійно грамотних суджень і дій, що забезпечується обізнаністю з педагогічною літературою, активною пізнавальною діяльністю на заняттях тощо, поєднується з недостатньою зорієнтованістю на особистість реального партнера у спілкуванні, деякою безпорадністю в управлінні професійною взаємодією. У спілкуванні з викладачем демонструє елементи конструктивної самоврядності, однак не наважуються на постійне творче самовираження. Власний особистісно-професійний розвиток проєктує з недостатньою мірою об'єктивності, недооцінюючи його саморегулятивний складник); 4) *досконалі комуніканти* (студенти з цікавістю ставляться до процесу вивчення педагогічних дисциплін, правильно визначаючи його ключові моменти, усвідомлюючи себе суб'єктами професійного саморозвитку на рефлексивній основі. Вони уважні до всього, що відбувається на заняттях, систематично працюють удома, легко екстраполюють теорію на практичні проблеми, творчо її застосовують. Здатні до самокритики і, зазвичай, уміють дати логічне обґрунтування будь-якому – як вдалому, так і непродуктивному – вибору, об'єктивно пояснюючи зміст і причини припущених помилок. Відзначаються вмінням тактовно схарактеризувати

особливості чужої діяльності, толерантні щодо її прийнятних варіантів, але свою принципову позицію не замовчують, уміють представити її чітко і аргументовано. У спілкуванні з викладачем діють на засадах діалогічності, відкритості, взаємоповаги. Особистісно-професійний саморозвиток розглядають як важливий складник своєї життєвої стратегії, детермінований як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками).

Відзначена можливість позитивної динаміки визначених характеристик (для 1-3 груп), що в подальшому враховано при плануванні та організації експериментальної роботи, зокрема, для визначення критеріїв успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

На основі аналізу наукових джерел, власного досвіду викладання та результатів емпіричного дослідження визначено **педагогічні умови** успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін:

– **створення сприятливого дидактичного середовища педагогічної дисципліни**, під яким розуміємо оптимальне за процесуальними і результативними характеристиками поєднання змістового, особистісного, організаційно-технологічного, валеологічного, комунікативного компонентів, що в своїй сукупності утворюють цілісний контекст вивчення дисципліни окремим студентом чи академічною спільнотою. Описані *функції* дидактичного середовища навчальної дисципліни: мотивувальна, орієнтувальна, інформативна, інтерактивна, практично-діяльнісна, нормативно-регулятивна, адаптаційна, здоров'язбережна, рефлексивно-коригувальна, стимулювальна, розвивальна; підкреслено, що його сприятливість стосовно навчальної взаємодії викладача і студента визначається повнотою представленості і рівнем реалізації перелічених функцій у навчальному процесі. Як важливу особливість сприятливого дидактичного середовища педагогічних дисциплін відзначено і висвітлено з дидактичних позицій підтримуваний у ньому суб'єкт-суб'єктний характер стосунків між учасниками навчального процесу, що виступає втіленням сучасної людиноцентричної парадигми в педагогіці.

– **формування готовності студента до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін**. Наголошено, що йдеться не лише про взаємодію окремого студента з викладачем, а й про навчальну взаємодію в полісуб'єктному контексті академічної групи, тобто, в усьому різноманітті інтерактивних форм навчальної діяльності, які на практиці неможливо повністю розмежувати. Визначено **компоненти готовності** студента до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін (*мотиваційний, змістовий, процесуальний, рефлексивно-проективний*), деталізовано **етапи її формування** (*адаптаційний, саморегулятивний, творчий*).

На першому з перелічених етапів відбувається адаптація студента в дидактичному мікросередовищі навчальної дисципліни. Вона являє собою процес, у ході якого набуті студентом раніше навчальні компетенції переглядаються, коригуються відповідно до нових навчальних обставин. Відбувається уточнення діяльнісних пріоритетів, ролі студента і викладача у забезпеченні успішних результатів навчання, з'ясування нормативів самоменеджменту студента як основи його саморегуляції відповідно до умов роботи над вивченням дисципліни. У ході

адаптації створюються сприятливі умови для стосунків, у яких педагогові належить керівна роль, а студентів – підпорядкована; проте такі стосунки повинні розвиватися з орієнтацією на суб'єкт-суб'єктні параметри навчальної взаємодії.

Саморегуляція студента як суб'єкта учіння (М. Гриньова) характеризується розвитком у студентів здатності до конструктивної поведінки в освітньому процесі, освоєнням і прийняттям цілей і завдань навчання, виробленням індивідуального стилю навчальної діяльності. Від студента сучасного українського вишу вимагається значна самоврядність, що поширюється на темпоральні та якісні характеристики навчально-діяльничої самоорганізації, а також на самоаналіз та самооцінку результатів навчальної діяльності. На цьому етапі викладач постає не тільки і не стільки як керівник, а більшою мірою як фасилітатор, порадник і помічник, у тому числі – й щодо оцінювання результатів тих зусиль, які докладає студент при освоєнні змісту навчальних дисциплін.

Творчий етап формування готовності студента до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін передбачає вихід за стандартні межі навчальних курсів; його проектування та здійснення відбувається з опорою на систему отриманих у ході здобутої освіти компетентностей і з орієнтацією на цілі, що набувають нового змісту і якості відповідно до умов, у яких відбувається в сучасності і прогнозується в подальшому професійне становлення майбутнього фахівця. Викладач сприймається як консультант і експерт, який допомагає більш об'єктивно оцінити поставлені перспективи, обрані студентом шляхи їхнього досягнення та отримані результати, сприяє творчому самовияву в контексті дидактичного середовища дисципліни, розширенню горизонтів самореалізації студента в навчальній та спорідненій з нею навчально-дослідницькій діяльності, апробації результатів його творчого пошуку на наукових конференціях тощо.

Особистісно зорієнтований дидактичний супровід навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін допомагає вирішити інтерактивні проблеми, актуальні для студентських академічних спільнот та окремих студентів (деструктивні нахили у міжособистісних стосунках; нечіткість уявлень про сутність навчальної взаємодії; невизначеність щодо цілей і шляхів формування власної готовності до навчальної взаємодії; гіпертрофованість уваги до одного з її компонентів на шкоду іншому тощо). Дидактичний супровід навчальної взаємодії інтегрує такі завдання професійно-особистісного розвитку майбутнього педагога, як самопізнання, самоаналіз, самомотивація, самовдосконалення – актуальне (в навчальному процесі вишу) і перспективне (в контексті професійної діяльності); ураховує індивідуальні особливості студентів; сприяє коригуванню їхньої активності як суб'єктів навчальної взаємодії; формує стосунки, найбільш відповідні щодо розвитку професійно-особистісних якостей конкретного суб'єкта. Відзначено, що можливості здійснення такого супроводу отримали значне розширення завдяки використанню в навчальному процесі електронних засобів зв'язку, які дозволяють, з одного боку, створити закритий від інших пласт особистісно зорієнтованої дидактичної комунікації, а з іншого – здійснювати більш об'єктивний моніторинг і корекцію навчальних дій студента з тим, щоб поліпшити

його можливості для успішного самовияву як суб'єкта вивчення педагогічної дисципліни, дати їм об'єктивну оцінку.

У третьому розділі роботи – «**Дидактична система оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін**» – конкретизуються теоретичні й практичні шляхи вирішення проблем, що стоять перед педагогом як організатором міжособистісної взаємодії в навчальному процесі. Розкриваються загальні положення щодо розробки зазначеної системи як універсальної для педагогічних дисциплін у змісті підготовки вчителя і викладача; обґрунтовуються та характеризуються її компоненти, розкривається сутність авторської технології викладання педагогічних дисциплін, що є способом реалізації зазначеної системи в навчальному процесі; наведено критерії, показники та рівневі характеристики ефективності зазначеної системи.

Розглядаючи оптимізацію певного складника навчального процесу як можливість досягнення найкращого для певних умов результату з найнижчими затратами наявних ресурсів, вважаємо за потрібне розробити і впровадити систему оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що дає змогу найкращим чином реалізувати потенціал останніх щодо успішної навчальної взаємодії. Принципова можливість розробки дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін як таких обґрунтовується наявністю в цих дисциплін спільності основоположних ознак, галузевих інваріантів, що зумовлено одновекторністю їхнього призначення в змісті професійної підготовки педагога, домінуванням у вітчизняній системі освіти методологічних підходів, які в своїй сукупності окреслюють її людиноцентричну парадигму, а також об'єктивною цілісністю педагогіки як науки. Це дає змогу достатньою мірою уніфікувати контекстні параметри навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін і визначити та схарактеризувати компоненти дидактичної системи її оптимізації (ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний, рефлексивно-проективний) як загальної для цього дисциплінарного циклу.

З'ясовуючи сутність **ціннісно-змістового компонента**, який передбачає ціннісну інтерпретацію та ситуативне доповнення змісту конкретної педагогічної дисципліни, виходимо з положення, що в особистісно зорієнтованому навчальному процесі сучасного вітчизняного вишу одним із основних пріоритетів є виявлення особистісних смислів, цінностей, відношень того, хто навчається (І. Якиманська), чим конкретизується **особистісно-ціннісний зміст** дисципліни як основа мотивації студента до навчальної діяльності в цілому і навчальної взаємодії зокрема. В зоні уваги студента знаходяться й інші суб'єкти взаємодії (реальні: викладач, інший студент, академічна група чи її тимчасово виокремлена частина тощо – і прогнозовані: партнери у майбутній професійній комунікації), освоєння основ успішного спілкування з якими окреслює **комунікативно-ціннісний зміст** навчальної взаємодії. Також актуалізується її **професійно-ціннісний зміст**, що розкриває перспективи вирішення важливих завдань майбутньої професійної діяльності.

Процесуально-технологічний компонент розробленої системи передбачає добір та конструювання форм, методів, засобів, прийомів навчання, сприятливих

для активної навчальної взаємодії викладача і студента, підвищення готовності останнього до навчальної взаємодії. Орієнтиром у цій діяльності слугують педагогічні умови успішної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, визначені в другому розділі цієї роботи.

Рефлексивно-проективний компонент системи науково-методичного забезпечення успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін зорієнтований на більш глибоке усвідомлення студентом «власного майбутнього в суспільному та професійному житті» (І. Доброскок), а відтак – і на визначення ним власних досягнень у процесі вивчення педагогічних дисциплін як суб'єкта соціальної, навчальної та, ширше, професійної взаємодії, а також перспектив відповідного саморозвитку і способів їхньої реалізації. Передбачається включення до навчального процесу форм, видів навчальної діяльності, в ході реалізації яких студент інтегрує набуті знання, вміння, навички у квазіпрофесійній діяльності, вчиться об'єктивно аналізувати результати власної роботи і вибудовувати проекти професійної діяльності на майбутнє.

Цілісне функціонування представленої системи вимагає застосування комплексного засобу її реалізації, яким, на наш погляд, повинна стати відповідна технологія – систематичне і послідовне «втілення на практиці заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу» (В. Беспалько).

Основоположною ідеєю розробленої з цією метою навчальної технології є трактування змісту педагогічних дисциплін як екстраполяції загальнолюдських, суспільних та особистісних цінностей у площину професійної діяльності педагога, тому є сенс позиціонувати її як *аксіодидактичну*. Її змістом є розвиток ціннісного ставлення до реалій педагогічної діяльності як переваги певних смислів і побудованих на цій основі способів поведінки; цей зміст набуває чіткого сенсу в контексті певної педагогічної дисципліни, конкретизуючи пов'язані з ним навчальні завдання. У процесі застосування розробленої технології педагог постає суб'єктом навчальної взаємодії, який забезпечує включення студентів до навчання як особистісно значущої діяльності на засадах сумісного творчого пошуку. Студент також виступає в цьому процесі як суб'єкт навчальної взаємодії, яка розглядається і реалізується ним як засіб світоглядного, змістового та процесуального збагачення в контексті не лише особистісно-професійного, але й соціального саморозвитку, якому сьогодні, на наш погляд, повинна приділятися особлива увага.

Процесуальну основу технології склали форми і методи навчальної роботи, що відповідали компонентам досліджуваної дидактичної системи. Так, ціннісно-змістовий компонент знаходить дидактичне втілення у системі навчальних завдань, що акцентують у змісті дисципліни цінності: а) особистісні (діагностика проблем особистісно-професійного та соціального становлення, що можуть усуватися в процесі вивчення педагогічної дисципліни; актуалізація та аналіз власного досвіду, що знаходить із точки зору нового знання неочікуване висвітлення, пояснення, не відомий раніше сенс); б) комунікативні (забезпечення доречного самовираження суб'єктів взаємодії в діловому та особистісному ракурсі; освоєння способів успішної взаємодії з тим чи іншим комунікативним партнером через урахування як притаманних йому, так і власних особливостей); в) професійні (акцентування

цінності результатів навчання, як шляху до опанування професії, в ході оперування навчальною інформацією та вдосконалення професійно значущих умінь і навичок у квазіпрофесійному контексті). Процесуально-технологічний компонент втілювався різноманітним форм організації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін (безпосередньої (комунікативний контакт в аудиторних умовах – на лекції, під час семінарських, лабораторних та практичних занять, консультацій, заліків чи іспитів), опосередкованої синхронної (комунікативний контакт у процесі письмового виконання та перевірки навчальних завдань, а також за допомогою електронних засобів обміну інформацією у визначені терміни, що збігаються з часом вивчення відповідних навчальних тем) та опосередкованої асинхронної (комунікативний контакт за допомогою паперових носіїв інформації чи електронних засобів зв'язку без жорстко визначених термінів у темпоральних межах вивчення дисципліни чи, в перспективі, поза ними як індивідуальна дослідницька робота)) і відповідних їм методів навчання (організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання навчальної діяльності; контролю і самоконтролю в навчанні). Рефлексивно-проективний компонент реалізувався засобами проектувальних завдань та прийомів навчальної взаємодії, що формують здатність студента до об'єктивної оцінки і самооцінки у навчальній діяльності на рефлексивній основі і виконують *функції*: 1) особистісно-орієнтувальну (оцінка комунікативних дій студента спрямована на об'єктивний аналіз сформованого в нього індивідуального образу комунікативної діяльності); 2) коригувальну (зміст оцінки, втілений не лише безпосередньо у висловлюванні, а у всьому комплексі засобів представлення думки (вербальних і невербальних), коригує або ж закріплює певне ставлення до себе та до інших як до суб'єктів навчальної взаємодії з точки зору притаманних їм особистісних позицій, способів самовираження тощо); 3) рецензувальну (у студентів формується здатність об'єктивно оцінювати власний і чужий вклад у спільну діяльність та давати йому коректну, виважену оцінку); 4) підтримувальну (виоблення ставлення до самого факту оцінки як свідчення уваги до людини, небайдужості до її праці, що повинне характеризуватися достатньою аргументованістю, доброзичливістю, неупередженістю); 5) компенсацийну (оцінка діяльності студента має даватися таким чином, щоб ураховувати і недоліки, і досягнення його професійного зростання); 6) ситуаційно-проектувальну, пов'язану з формуванням уміння на основі визначених ознак ситуації професійної взаємодії прогнозувати і проектувати її подальший розвиток; 7) особистісно-проектувальну (усвідомлення і прийняття цілей і близьких та віддалених перспектив розвитку своїх можливостей як суб'єкта професійної взаємодії).

Ефективність розробленої системи передбачалося з'ясувати шляхом дослідження її впливу на успішність навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін. Тож було визначено критерії, показники та рівні успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін. При цьому було взято за аксіому високий професіоналізм викладача, сформованість у нього вміння організувати успішну взаємодію зі студентами, тобто динаміка навчальної взаємодії в ході вивчення педагогічних

дисциплін у її суб'єктному вияві розглядалася насамперед з огляду на зміну значущих у контексті дослідження характеристик студентів.

Критеріями успішності навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін визначені: змістовий (успішна навчальна взаємодія викладача і студента насамперед сприяє якісному освоєнню навчального змісту як провідній меті вивчення навчальної дисципліни), інтерактивно-процесуальний (у процесі навчальної взаємодії у студентів мають удосконалюватися відповідні вміння і навички), особистісно-розвивальний (повинне створюватися підґрунтя для подальшого саморозвитку майбутнього педагога як суб'єкта педагогічної взаємодії), та стосунковий (у процесі навчання повинна спостерігатися позитивна динаміка ставлення студента до викладача як до партнера в навчальній діяльності і як до авторитетної особистості).

Для опису і перевірки *змістового критерію* застосовуємо наступні показники: когнітивний (якість освоєння теоретичного навчального матеріалу), діяльнісно-результативний (здатність успішно вирішувати практичні завдання, що передбачені навчальною дисципліною), аналітично-оцінний (спроможність надавати об'єктивну оцінку власній та чужій навчальній діяльності).

Підґрунтя для визначення змісту *інтерактивно-процесуального критерію* знаходимо у виокремлених у другому розділі динамічних характеристиках студента як суб'єкта навчальної взаємодії з викладачем при вивченні педагогічних дисциплін (комунікативний блок). Беремо до уваги показники: особистісна відкритість, комунікативна активність, конструктивність взаємин, творчий підхід до організації взаємодії, майстерність комунікативного самовираження.

Особистісно-розвивальний критерій відображає проєктивний блок динамічних характеристик студента як суб'єкта навчальної взаємодії з викладачем при вивченні педагогічних дисциплін. Його показниками визначено: зорієнтованість студента на особистісно-професійний саморозвиток як суб'єкта навчальної взаємодії; чіткість уявлень про зміст і цілі такого розвитку; сформованість саморегулятивних якостей, необхідних для його здійснення; здатність до об'єктивної оцінки результатів особистісно-професійного саморозвитку на рефлексивних засадах.

Стосунковий критерій пов'язаний із відповідним блоком характеристик студента як суб'єкта навчальної взаємодії з викладачем при вивченні педагогічних дисциплін і визначається за показниками: ставлення студента до викладача як до фахівця; ставлення студента до викладача як до особистості.

Визначені критерії та показники дозволили описати *рівні успішності* навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін: *формальний* (неефективний), *репродуктивний* (низький), *нестійкий* (середній), *творчий* (високий). Розроблену дидактичну систему оптимізації навчальної взаємодії передбачалося визнати ефективною в тому випадку, якщо у групах, де вона застосовувалася, буде досягнуто значущий з точки зору математичної статистики результат, виражений у позитивній рівневій динаміці навчальної взаємодії викладача і студента відповідно до визначених критеріїв.

Четвертий розділ «**Експериментальна перевірка ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі викладання педагогічних дисциплін**» вміщує опис експериментальної роботи та науковий і методичний аналіз отриманих у ході формувального експерименту змін у їхній якісній і кількісній інтерпретації

В експериментальній роботі, спрямованій на дослідження ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін, було задіяно три типи суб'єктів педагогічної підготовки: здобувачі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» педагогічного вишу; здобувачі освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» у контексті педагогічної освіти; здобувачі освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» у контексті не педагогічної освіти.

Експериментальна робота включала підготовчий, констатувальний, формувальний та контрольний етапи. До неї було залучено 868 студентів бакалаврату та магістратури (загалом у дисертації використано дослідницькі матеріали, отримані на різних стадіях розробки проблеми від 1670 студентів та 118 викладачів).

Завдання *підготовчого етапу експериментальної роботи* полягали в тому, щоб підготувати базу для здійснення формувального експерименту, а саме:

1. Розробити дидактичну систему оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в контексті викладання педагогічної дисципліни.
2. Розробити технологічний інструментарій для реалізації зазначеної системи в процесі вивчення педагогічних дисциплін.
3. Підготувати діагностичний матеріал для визначення досягнутого рівня успішності навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що опосередковує ефективність розробленої системи.
4. Виділити контрольну та експериментальну групи, визначити та порівняти характерний для них узагальнений рівень успішності навчальної взаємодії викладача і студента на момент початку роботи над вивченням педагогічної дисципліни.

Процес підготовки до експериментальної роботи за 1-3 завданнями схарактеризовано в третьому розділі дисертації. Що ж до експериментальної та контрольної групи досліджуваних, то їх було сформовано наступним чином.

Перша пара груп (Е1, К1) включала студентів 3 курсу бакалаврату (природничий та фізико-математичний факультети Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка), що вивчали дисципліну «Педагогічні технології: теорія та практика». Група Е1 налічувала 150 чол., група К1 – 154. Друга пара груп (Е 2– 122 чол. та К 2 – 120 чол.) була сформована зі студентів магістратури цього ж вишу, що вивчали дисципліну «Педагогіка вищої школи». Третя пара (Е 3– 159 чол. та К 3 – 163 чол.) була сформована з магістрантів технічних спеціальностей Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка і Луцького державного технічного університету, які також вивчали дисципліну «Педагогіка вищої школи». Експериментальне дослідження відбувалося за ідентичною програмою в період з 2008-2009 по 2014-2015 н. р.

Констатувальний зріз проводився згідно з визначеними критеріями під час 1 тижня вивчення педагогічних дисциплін, що склали контекст експериментальної роботи. Змістовий критерій діагностувався шляхом порівняння оцінок, отриманих студентами кожної групи при вивченні найближчої за часом до проведення експерименту педагогічної дисципліни, та середнього балу з інших дисциплін, що вивчалися в тому ж семестрі; аналізу процесу та результатів виконання навчальних завдань репродуктивного та частково-пошукового характеру.

Інтерактивно-процесуальний критерій діагностувався на основі спостережень за взаємодією студентів із викладачем на занятті; за їхньою активністю у встановленні контакту з викладачем засобами електронного зв'язку; за змістом електронних листів, які вони йому надіслали для першого ділового знайомства.

Інформацію стосовно особистісно-розвивального критерію отримали за даними самоаналізу, здійснюваного студентами на основі виконання ними тесту професійної самодіагностики за методикою визначення ступеня комунікабельності й нейротизму (Г. Айзенк), за самостійно обраними із запропонованих викладачем варіантів методиками та за результатами комунікативно-моделювального завдання педагогічного змісту, що пропонувалося до виконання на першому занятті.

Дані щодо стосункового критерію було отримано шляхом використання методики виявлення емоційних взаємин (В. Власенко), адаптованої з урахуванням змісту здійснюваного дослідження.

Узагальнення даних констатувального зрізу дозволило виокремити групи, що за значущими показниками у своїх парах є гомогенними і можуть залучатися до дослідження в якості контрольної та експериментальної.

Основоположним змістом **формульованого експерименту** було впровадження до процесу вивчення визначених педагогічних дисциплін дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента, що включала ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний, рефлексивно-проективний компоненти і реалізувалася засобами авторської (аксіодидактичної) технології навчання педагогічних дисциплін.

У контрольних групах викладання педагогічних дисциплін проводилося за стандартною методикою, обраною викладачами, без спеціального дидактичного акцентування проблеми забезпечення успішної навчальної взаємодії викладача і студента.

Після завершення формульованого експерименту, що тривав упродовж одного навчального семестру, здійснювався **контрольний зріз**, у ході якого використовувалися дослідницькі методики, максимально наближені за інструментовкою до тих, що застосовувалися на констатувальному етапі.

Результати експериментального дослідження були належним чином упорядковані та проаналізовані шляхом якісної інтерпретації отриманих даних та їхнього кількісного узагальнення і порівняння за визначеними критеріями та шляхом виведення усередненого числового показника, що дав змогу схарактеризувати динаміку успішності навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін (табл. 1; 2; 3). Для більш ґрунтовного порівняння рівневих показників динаміки навчальної взаємодії було передбачено

застосування методів математичної статистики (критерій Пірсона), що дало змогу проаналізувати отримані в ході дослідження результати, визначити їхню ефективність та, як наслідок, підтвердити гіпотезу дослідження.

Таблиця 1

**Динаміка успішності навчальної взаємодії у групах бакалаврату (Е1, К1)
(констатувальний експеримент та заключний зріз)**

Група	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Неефективний рівень		Всього, чол
	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	
Е 1	22	14,73	101	67,67	22	14,74	5	3,35	150
	58	38,86	72	48,24	19	12,73	1	0,67	
		+24,13		-19,43		-2,01		-2,68	
К 1	24	15,6	102	66,3	20	13,0	8	5,2	154
	27	17,55	113	73,45	11	7,15	3	1,95	
		+1,95		+7,15		-5,85		-3,25	
Разом									304

Як видно з таблиці 1, в обох групах простежується позитивна динаміка, проте в експериментальних групах відзначаємо досить значний поступ від середнього до високого рівня (+24,13%), тоді як у К1 – лише +1,95%. Як показують дані рівневої динаміки щодо низького і неефективного рівнів, у обох групах тут спостерігається від'ємний показник, але основний приріст у контрольній групі відзначаємо на середньому рівні, що засвідчує недостатню ефективність навчання за стандартною методикою.

Таблиця 2

**Динаміка успішності навчальної взаємодії у групах студентів
магістратури (Е2, К2) (констатувальний експеримент та заключний зріз)**

Група	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Неефективний рівень		Всього, чол
	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	
Е 2	59	48,38	47	38,54	12	9,84	4	3,28	122
	80	65,6	34	27,88	8	6,56	0	0	
		+17,22		-10,66		-3,28		-3,28	
К 2	58	48,14	43	35,69	14	11,62	5	4,15	120
	64	53,12	44	36,52	10	8,3	2	1,66	
		+4,98		+0,83		-3,32		-2,49	
Разом									242

У групі Е2 (магістратура педагогічного вишу) спостерігаємо нижчий порівняно з групою Е1 приріст кількості студентів, що здійснюють навчальну взаємодію на високому рівні. Це почасти зумовлено специфікою досліджуваних, що мають досить значний досвід вивчення педагогічних дисциплін. Проте відмінність у

динаміці між групами Е2 і К2, що є досить значною для високого і середнього рівня, показує, що обраний шлях оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін дає змогу успішно задіяти їхні невикористані ресурси.

Таблиця 3

Динаміка успішності навчальної взаємодії у групах студентів магістратури (Е3, К3) (констатувальний експеримент та заключний зріз)

Група	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Неефективний рівень		Всього, чол
	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%	
Е 2	48	30,24	40	25,2	55	34,65	16	10,08	159
	98	61,74	27	17,01	26	16,38	8	5,04	
		+31,5		-8,19		-18,27		-5,04	
К 2	43	26,23	43	26,23	62	37,82	15	9,15	163
	52	31,72	54	32,94	44	26,84	13	7,93	
		+5,49		+6,71		-10,98		-1,22	
Разом									322

Порівняння результатів констатувального і формуального експерименту в групах Е3 і К3 показує, що дидактична система оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін значною мірою виправдовує себе в роботі зі студентами, які мають обмежений досвід вивчення педагогічних дисциплін; позитивна динаміка відзначається в обох групах (адже студенти пройшли досить жорсткий відбір при вступі до магістратури, засвідчивши свій навчальний потенціал). Але якщо в експериментальній групі вдалося досягти найбільш значного збільшення кількості студентів, що перейшли з середнього рівня на високий, то в контрольній основний приріст спостерігаємо на середньому рівні, тобто успішність навчальної взаємодії тут загалом нижча.

Таким чином, на основі отриманих даних було підтверджено основоположну гіпотезу дослідження: успішне здійснення навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін потребує розробки і впровадження дидактичної системи її оптимізації, яка включає ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний та рефлексивно-проективний компоненти, що інтегрують професійно-нормативну та особистісно-розвивальну підструктури навчальної взаємодії на основі положень гуманістичного, особистісного, культурологічного, акмеологічного, синергетичного, середовищного, системного, проектного, діяльнісного та аксіологічного підходів.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та експериментальне дослідження дало змогу зробити наступні **висновки**.

1. На основі зіставлення та порівняння думок науковців визначено сутність педагогічної взаємодії як об'єктивно зумовленої та суб'єктивно детермінованої системи взаємовпливів, що формується й реалізується в сумісній діяльності педагога і вихованця, відображає ділові й особисті взаємини, що склалися між ними, і в ході реалізації якої здійснюється поступ до визначеної педагогічної мети. Її контекстно-цільовим різновидом є навчальна взаємодія, що конкретизується змістом навчальної діяльності. Навчальна взаємодія викладача і студента в загальному змісті цього поняття визначена як взаємодія суб'єктів навчального процесу вищої школи, детермінована зорієнтованістю на освоєння основ певної професії, а також об'єктивно високим рівнем особистісної зрілості студентів, що передбачає їхню значну самостійність у освоєнні змісту навчальної дисципліни.

Навчальна взаємодія викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін розглядається як окремий випадок навчальної взаємодії, що, орієнтуючись у своїх цілях, змісті та засобах на конкретний аспект підготовки майбутнього педагога до професійної діяльності, водночас втілює загальнопедагогічні вимоги до взаємин суб'єктів освітнього процесу у їхній сумісній діяльності, які постають важливим складником проектного навчального результату і закладають основи подальшого особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога. Визначено структуру навчальної взаємодії викладача і студента у сучасній вищій школі, що включає дві базові підструктури: професійно-нормативну (змістовий та інструментальний компоненти) і особистісно-адаптаційну (діяльнісно-рефлексивний та емоційно-регулятивний компоненти), що знаходяться в діалектичному взаємозв'язку.

2. Розроблено концептуальні засади навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін, що включають найбільш характерні для сучасної вищої педагогічної школи методологічні підходи (особистісний, культурологічний, акмеологічний, синергетичний, середовищний, компетентнісний, системний, проектний, діяльнісний, аксіологічний), а також принципи навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін. До останніх віднесено принципи сприятливого оточення, структурованості навчальної діяльності, здоров'язбережності навчання, оптимальності затрат, значущого третього, синергії, взаємодовіри, толерантності, діалогічності, доброзичливості, конструктивності, індивідуальної адаптації, ціннісної суголосності, спільної мети, диференційованого входження, оптимального управління, самореалізації, гарантованого успіху, комунікативної рівноцінності суб'єктів учіння, розвивального взаємовпливу, перспективи). Здійснено їхнє наукове обґрунтування, доведений взаємозв'язок і взаємодоповнюваність, зроблено висновок щодо гуманістичної сутності сформульованих принципів, зорієнтованості на суб'єкт-суб'єктний характер педагогічної взаємодії, що відповідає базовим положенням вітчизняної освіти.

3. Охарактеризовано психолого-педагогічні аспекти навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, а саме психолого-педагогічні характеристики суб'єктів навчальної взаємодії та педагогічні умови, що здатні забезпечити її позитивну динаміку в процесі вивчення педагогічних дисциплін. Розглянуто систему вимог до викладача, що мають у своїй основі концепцію педагогічної майстерності, розроблену творчим колективом кафедри педагогічної майстерності Полтавського державного педагогічного інституту, доведено їхню суголосність сучасності. Здійснено класифікацію студентів як суб'єктів навчальної взаємодії на основі врахування трьох блоків параметрів – комунікативно-діяльнісного, проєктивного та стосункового; зроблено висновок, що успішність навчальної взаємодії викладача і студента може бути досягнута лише за наявності низки педагогічних умов, які враховують виокремлені принципи навчальної взаємодії викладача і студента, відображають загальні цілі вивчення педагогічних дисциплін і в своїй сукупності забезпечують особистісно-професійний розвиток студента як суб'єкта навчальної взаємодії.

Педагогічними умовами успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін було визначено створення сприятливого дидактичного середовища педагогічної дисципліни; формування готовності студента до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічних дисциплін; особистісно зорієнтований дидактичний супровід навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

4. Було здійснено теоретичне обґрунтування, розробку і впровадження дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що включала компоненти ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний та рефлексивно-проєктивний. Комплексним засобом її реалізації в процесі вивчення педагогічних дисциплін стала навчальна технологія, що позиціонується нами як аксіодидактична, оскільки має своєю основоположною ідеєю трактування змісту педагогічних дисциплін як екстраполяції загальнолюдських, суспільних та особистісних цінностей у площину професійної діяльності педагога.

5. Для перевірки ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін було конкретизовано критерії (змістовий, інтерактивно-процесуальний, особистісно-розвивальний та стосунковий). Обрано показники, що відображають змістове наповнення кожного з цих критеріїв, та визначено рівні успішної навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін: формальний (неефективний), репродуктивний (низький), нестійкий (середній), творчий (високий).

6. Здійснено експериментальну перевірку ефективності дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін. Аналіз результатів дослідницької роботи показав, що в експериментальних групах рівень успішності навчальної взаємодії був стабільно вищим, ніж у контрольних, незалежно від специфіки контингенту та навчального середовища (так, різниця між показниками її динаміки на високому рівні на користь

експериментальних груп сягала 22,8 % у групах Е1 і К1, 26,01% у групах Е3 і К3 та 12,24% в групах Е2 і К2, де ресурс розвитку з самого початку був меншим).

Застосування методів математичної статистики підтвердило значущість наявних відхилень у числових значеннях, а відтак, опосередковано, ефективність розробленої дидактичної системи.

Отримані результати застосування дидактичної системи оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін у навчальній роботі зі студентами бакалаврату педагогічного вишу, магістратури педагогічного та непедагогічного вишів підтвердили ефективність обраного шляху вдосконалення навчального процесу з педагогіки.

Проведене дослідження не є вичерпним щодо заявленої проблеми. Напрямом подальшої її розробки визначено пошук шляхів оптимізації навчальної взаємодії викладача і студента в процесі дистанційного вивчення педагогічних дисциплін, що є особливо затребуваним у зв'язку з перспективами широкого впровадження в Україні дистанційної освіти, та обґрунтування дидактичних засад підготовки майбутнього вчителя нової української школи як суб'єкта партнерської взаємодії в системі «вчитель-учень».

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

I. Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Жданова-Неділько О.Г. Аксіодидактична система взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін: монографія / О.Г. Жданова-Неділько. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – 340 с.
2. Штепа О.Г. Адаптаційні моделі спілкування у структурі комунікативної підготовки вчителя / О.Г. Штепа // Імідж сучасного педагога. – 2003.–№ 2(31).– С. 28-31.
3. Штепа О.Г. Урахування індивідуальних особливостей особистісного та професійного становлення студентів-першокурсників у процесі комунікативної підготовки майбутніх педагогів / О.Г. Штепа // Імідж сучасного педагога. – № 1-2. – 2007. – С. 47-50.
4. Штепа О.Г. Підготовка майбутнього вчителя до поєднання комунікативних функцій адресата та адресанта в умовах упровадження особистісно-орієнтованих технологій / О.Г. Штепа // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. — Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс» – 2007. – Вип. 4. – С. 103-107
5. Штепа О.Г. Формування у студентів педагогічного ВНЗ оптимістичної установки як однієї з умов професіонального спілкування вчителя / О.Г. Штепа // Витоки педагогічної майстерності: Зб. наук. праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка, 2008. – Вип. 5. – С. 202-206.

6. Штепа О.Г. Формування вмінь дидактичного діалогу у студентів вищого навчального закладу/ О.Г. Штепа // Імідж сучасного педагога. – 2011. – №.3– С. 9-12.

7. Штепа О.Г. Дидактична взаємодія в системі вивчення педагогічних дисциплін у ВНЗ / О.Г. Штепа // Витоки педагогічної майстерності: Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2011.– Вип. 8(Ч. II). – С. 326-332.

8. Жданова О.Г. Здоров'язберігальні аспекти навчальної взаємодії між викладачем і студентом / О.Г. Жданова //Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2012. – №2 – С. 54-57.

9. Жданова-Неділько О.Г. Особливості взаємин між учасниками навчального процесу при викладанні педагогічних дисциплін у вищій школі / О.Г. Жданова-Неділько // Витоки педагогічної майстерності: Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2012. – Вип. 9. – С. 79-84.

10. Жданова-Неділько О.Г. Формування педагогічної майстерності як стратегія викладання педагогічних дисциплін у вищій школі / О.Г. Жданова-Неділько // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – Вип. 11. – С. 135-140.

11. Жданова-Недилько Е.Г. Жанры педагогической речи как проблема профессиональной подготовки / Е.Г. Жданова-Недилько // Особенности профессиональной деятельности и подготовки учителя в контексте «Федерального государственного образовательного стандарта общего образования» и «Федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования». Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, аспирантов, студентов, учителей общеобразовательных школ 25 декабря 2012 г. Нижний Новгород.– В 2-х т.: Т. 2. – С. 50-55.

12. Жданова-Неділько О.Г. Майстерність педагогічного діалогу як основи дидактичної комунікації при підготовці майбутнього вчителя / О.Г. Жданова-Неділько // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – Вип. 12. – С. 70-75.

13. Жданова-Неділько О.Г. Дидактична майстерність учителя в контексті його педагогічної майстерності / О.Г. Жданова-Неділько // Наукова скарбниця Донеччини. – 2013. – №4. – С. 43-46.

14. Жданова-Неділько О.Г. Взаємодія як ключове поняття педагогічного процесу / О.Г. Жданова-Неділько // Витоки педагогічної майстерності: Зб. наук. праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. – Вип. 13. – С. 127-133.

15. Жданова-Неділько О.Г. Феномен успішної педагогічної взаємодії у творчому спадку А.С.Макаренка / О.Г. Жданова-Неділько // Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України. – 2014. – № 4 (85). – С. 63-70.

16. Жданова-Неділько О.Г. Квазіпрофесійна орієнтованість самостійної роботи студентів вищого педагогічного навчального закладу / О.Г. Жданова-Неділько // Рідна школа –2015. – №1. – С. 46-49.

17. Жданова-Недилько Е.Г. Усиление общепедагогической составляющей профессиональной подготовки будущего учителя и преподавателя / Е.Г. Жданова-Недилько // European Journal of Edukation and Applied Psychology. – № 2, 2015, Vienna/ – P. 12-16/

18. Жданова-Недилько Е.Г. Формирование обучающих взаимоотношений в студенческой группе при изучении педагогических дисциплин / Е.Г. Жданова-Недилько // Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology. – III(26), Issue 50, 2015. – P. 45-49.

19. Жданова-Неділько О.Г. Підготовка майбутнього керівника навчального закладу до конструктивної управлінської взаємодії / О.Г. Жданова-Неділько // Гірська школа українських Карпат. – 2015. – № 12. – С. 18-24.

20. Жданова-Недилько Е.Г. Здоровьесохраняющее взаимодействие преподавателя и студента / Е.Г. Жданова-Недилько // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. –№ 05 (76) май 2015. Часть II. – С. 68-72.

21. Жданова-Недилько Е.Г. Формирование личностных предпосылок успешного профессионального взаимодействия в учебной микросреде педагогических дисциплин / Е.Г. Жданова-Недилько // Приволжский научный вестник. – № 6-2 (46) – 2015. – С. 73-78.

22. Жданова-Неділько О.Г. Особистісно розвивальні орієнтири вивчення педагогічних дисциплін / О.Г. Жданова-Неділько // Обрії. – № 1 (40). – 2015. – С. 68-70.

23. Жданова-Неділько О.Г. Дослідження динаміки навчальної взаємодії викладача та студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін / О.Г. Жданова-Неділько // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – №10 (54). – 2015. – С. 74-85.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

24.Штепа О.Г. Ігрове моделювання у вищій школі / О.Г. Штепа // Імідж сучасного педагога.–2000.–№3(7).– С. 30-32

25. Штепа О.Г. Формування продуктивного стилю спілкування майбутнього вчителя / О.Г. Штепа // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуалізація ідей антропоцентризму в умовах реформування загальноосвітньої і вищої школи». – Полтава: АСМІ, 2001. – С. 147-149.

26. Штепа О.Г. Система інтелектуальних ігор у позакласній роботі / О.Г. Штепа // Імідж сучасного педагога. –2002.–№10(29).– С.50-51.

27. Штепа О.Г. Формування майстерності педагогічної розповіді / О.Г. Штепа // Педагогічна майстерність як сучасна технологія розвитку особистості вчителя. – Полтава: АСМІ, 2002. – С.147-149.

28. Штепа О.Г. Мовленнєва майстерність педагога і проблема недекларативного педагогічного впливу / О.Г. Штепа // Матеріали Междунар.

семинара «А.С. Макаренко и мировая педагогика». – Полтава: АСМІ, 2002. – С. 140-142.

29. Штепа О.Г. Гуманізація професійного ідеалу: мовленнєвий аспект / О.Г. Штепа // Формування національних і загальнолюдських цінностей у студентів вищих технічних навчальних закладів: Матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. 30 жовтня 2002 р. – Полтава: ПНТУ імені Юрія Кондратюка. – С. 155-158.

30. Штепа О.Г. Нетрадиційні форми роботи з біології як засіб екологічного виховання школярів / О.Г. Штепа, О.Ю. Ярова // Десяті Каришинські читання. – Полтава: АСМІ, 2003. – С. 160-162.

31. Штепа О.Г. Індивідуальний аналіз ефективності застосування дидактичної гри за тестовою методикою / О.Г. Штепа, О.Ю. Ярова // Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін в умовах моделювання освітнього середовища / Одинадцять Каришинські читання. – Полтава: АСМІ, 2004. – С. 176-178.

32. Штепа О.Г. Проблема взаємозв'язку фізики і математики як навчальних предметів у системі особистісно орієнтованого навчання / О.Г. Штепа, К.С. Макаренко // Особистісно орієнтоване навчання математики: сьогодення і перспективи. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 58-60.

33. Штепа О.Г. Педагогічна гра як засіб підвищення процесуальної привабливості навчального процесу в ЗНЗ / О.Г. Штепа // Болонський процес: модернізація змісту природничої педагогічної освіти. XII Каришинські читання. – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 336-337.

34. Штепа О.Г. Діалог як основна складова педагогічної технології у вищій школі / О.Г. Штепа, Н.М. Пивовар // Особистісно орієнтоване навчання математики: сьогодення і перспективи: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конфер. (Полтава, 8-9 квітня 2008 р.) – Полтава: Астроя, 2008. – С. 133-134.

35. Штепа Е.Г. Организация взаимодействия на уроке как экологическая проблема / Е.Г. Штепа, Н.М. Пивовар // Навколишнє середовище і здоров'я людини : зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. семінару 25.09.2009 р. – ПДПУ імені В. Г. Короленка, Полт. обл. ін-т післядипломної пед. освіти імені М. В. Остроградського, Регіон. Ландш. парк «Диканський». – Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2009. – С. 227-228.

36. Штепа Е.Г. Освоение будущими учителями медико-биологических дисциплин дидактической игры как активного метода обучения / Е.Г. Штепа, Н.М. Пивовар // Школа и здоровье: проблемы медико-гигиенического обучения и воспитания учащихся: научно-метод. сб. – Коломна: Коломенский государственный педагогический институт, 2009. – Вып. 8. – С. 46-49.

37. Штепа О.Г. Формування культури ділових взаємин у навчальній праці студентів/ О.Г. Штепа // Менеджмент освітніх закладів та управління проектами: Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Полтава: Астроя, 2010. – С. 108-112.

38. Штепа О.Г. Переваги і недоліки роботи з інтернет-ресурсами в навчальному процесі вищої школи / О.Г. Штепа // Розмаїття культур: історія і соціально-комунікативна природа Книги: зб. Матеріалів ІV Міжнар. наук.-практ.

семінару (Харків, 12-15 квітня 2011 р.). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 276-282.

39. Жданова-Недилько Е.Г. Кафедра педагогического мастерства и менеджмента Полтавского национального педагогического университета: страницы истории / М.В. Гринёва, Е.Г. Жданова-Недилько // Педагогические встречи в Сыктывкарском университете «Особенности воспитательной деятельности в современных условиях»: материалы Междунар. пед. форума. – Сыктывкар: Изд-во Сыктывкарского университета, 2012. – С. 88- 94.

40. Жданова-Недилько О.Г. Психолого-педагогічна компетентність майбутнього фахівця / О.Г. Жданова-Недилько // Тези 64-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів ПолНТУ імені Ю. Кондратюка. (Полтава, 17 квітня - 11 травня 2012 р.) – Полтава: ПолНТУ, 2012. – Том 3. – С. 171-172.

41. Жданова-Недилько О.Г. Дидактичні основи викладання гуманітарних дисциплін у технічному ВНЗ / О.Г. Жданова-Недилько // Тези 65-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів ПолНТУ імені Ю. Кондратюка. (Полтава, 22 квітня – 15 травня 2013 р. – Полтава: ПолНТУ, 2013. – Том 4 – С.134-136.

42. Жданова-Недилько О.Г. Формування здатності до конструктивного спілкування в процесі вивчення педагогічних дисциплін / О.Г. Жданова-Недилько // Инновационные технологии в социальной работе и образовании: отечественный и зарубежный опыт: сб. м-лов заочной междунар. научно-практич. конфер. (г. Ставрополь, декабрь 2013 г.). – Ставрополь: СКФУ, 2014. – С. 230-236.

43. Жданова-Недилько О.Г. Організація продуктивної навчальної взаємодії при вивченні педагогічних дисциплін / О.Г. Жданова-Недилько // Наук. зб. Мукачівського державного університету: Педагогіка і психологія. – 2015. – № 2. – С. 41-45.

44. Жданова-Недилько О.Г. Дидактична компетентність директора школи / О.Г. Жданова-Недилько, С.М. Дорошенко // Матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару «Методика управління навчальними закладами» (Полтава, 14 березня 2013 р.). – Полтава: Астроя, 2013. – С. 21- 22.

45. Жданова-Недилько О.Г. Дослідницька спрямованість майбутнього вчителя як передумова його педагогічної майстерності / О.Г. Жданова-Недилько, Т.М. Кошельнік // Методика навчання природничих дисциплін у вищій та середній школі. XX Каришинські читання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 29-30 травня 2013р.). – ПНПУ імені В. Г. Короленка, Ін-т педагогіки НАПН України та ін. – Полтава: Астроя, 2013. – С. 129-131.

46. Жданова-Недилько Е.Г. Проект родительского собрания на тему «Предотвращение конфликтного взаимодействия» / Е.Г. Жданова-Недилько, А.С. Руденко // Преподаватель третьего тысячелетия. Педагогические встречи в Сыктывкарском государственном университете (с международным участием). Фестиваль проектов занятий, воспитательных дел и воспитательных мероприятий : сб. материалов. – Сыктывкар: Изд-во Сыктывкарского госуниверситета, 2013. – С. 390-394.

47. Жданова-Неділько О.Г. Взаємодія з учнями в контексті професійного становлення педагога / О.Г. Жданова-Неділько, Т.П. Шутько // Матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару «Педагогічна майстерність: навчально-методичне забезпечення теорії і технології професійного розвитку вчителя» до 95-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського (Полтава, 26 вересня 2013 р.). – Полтава: Астроя, 2013. – С. 100-102.

48. Жданова-Неділько О.Г. Здатність до роботи в команді як професійно важлива якість педагога / О.Г. Жданова-Неділько // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Реалізація виховного потенціалу системи студентського самоврядування вищих навчальних закладів України» (Полтава, 30 вересня – 1 жовтня 2014 р.). – Полтава: Астроя, 2014. – С. 28-29.

49. Жданова-Неділько О.Г. Засоби стимулювання студентів до конструктивного діалогу / О.Г. Жданова-Неділько // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXI Каришинські читання) (Полтава, 29-30 травня 2014 р.). – Полтава: Астроя, 2014. – С. 99-101.

50. Жданова-Неділько О.Г. Підготовка майбутнього педагога до виховання в підлітків-спортсменів громадянської відповідальності / О.Г. Жданова-Неділько, С.М. Новік // Фізична культура в загальноосвітніх школах: проблеми та перспективи. Матеріали регіонального наук.-метод. семінару (Полтава, 15 квітня 2014 р.) – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. – С. 49-53.

51. Жданова-Неділько О.Г. Мовленнєва майстерність педагога як відображення його професійної майстерності / О.Г. Жданова-Неділько // Матеріали XIУ Міжнар. наук.-практ. конф. «Професійна свобода особистості у вимірах гуманістичної спадщини Антона Макаренка та Івана Зязюна» (Полтава, 13 березня 2015 р.) – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2015. – С. 53-55.

III. Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

52. Штепа О.Г. Менеджмент в освіті: Навчальний посібник для студентів і магістрантів усіх спеціальностей педагогічних університетів / Гриньова М.В., Штепа О.Г. – Полтава: ЮЦ ПДПУ, 2003. – 72 с.

53. Штепа О.Г. Педагогічна майстерність: Тексти / Зязюн І.А., Тарасевич Н.М., Штепа О.Г. та ін./ – Модуль II. – Ч. 2. – Полтава: ЮЦ ПДПУ, 2004. – 184 с.

54. Штепа О.Г. Психологія і педагогіка: Конспект лекцій для студентів усіх факультетів Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка / Куліш Н.М., Ткаченко А.В., Штепа О.Г. та ін. – Полтава: ПолтНТУ, 2006. – 127 с.

55. Штепа О.Г. Ігрові технології в управлінні освітнім закладом: Навчально-метод. посібник / О.Г. Штепа, О.А. Даценко. – Полтава, ЮЦ ПДПУ, 2006. – 14 с.

56. Штепа О.Г. Методичні рекомендації до лабораторних занять з «Основ педагогічної майстерності» для студентів заочного відділення та екстернату / О.Г. Штепа, Н.М. Пивовар. – Полтава: АСМІ, 2007 – 64 с.

57. Штепа О.Г. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: Навч. посіб. / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко, О.Г. Штепа та ін – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 462 с.

58. Штепа О.Г. Технологія управління проектами. Навч. посібник для слухачів денної та заочної форм навчання за спеціальністю «Управління проектами» / Ворона П.В., Штепа О.Г. – Полтава: ПП «Шевченко», 2009. – 54 с.

59. Штепа О.Г. Психологія: конспект лекцій / Н.М. Атаманчук, А.В. Ткаченко, О.Г. Штепа. – Полтава, ПолНПУ імені Юрія Кондратюка, 2009. – 108 с.

60. Штепа О.Г. Ігрові технології в навчанні / О.Г. Штепа, Н.М. Тарасевич // Педагогічні технології: теорія та практика: Навчально-методичний посібник. – Полтава: АСМІ, 2012. – С. 137-165.

АНОТАЦІЇ

Жданова-Неділько О.Г. Дидактичні основи навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди МОН України. – Харків, 2017.

У дисертації з'ясовано сутність навчальної взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін як їхньої об'єктивно і суб'єктивно детермінованої взаємозалежної діяльності, зорієнтованої на цілі вивчення конкретної педагогічної дисципліни в контексті загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя (викладача) до професійної діяльності. Сформульовано концептуальні засади навчальної взаємодії викладача і студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін. З'ясовано педагогічні умови успішної навчальної взаємодії викладача і студента у процесі вивчення педагогічних дисциплін (створення сприятливого дидактичного середовища педагогічної дисципліни, формування готовності студента до навчальної взаємодії в процесі вивчення педагогічної дисципліни, здійснення особистісно зорієнтованого дидактичного супроводу студента в процесі вивчення педагогічної дисципліни).

Теоретично обґрунтовано дидактичну систему оптимізації навчальної взаємодії викладача та студента в процесі вивчення педагогічних дисциплін, що включає компоненти: ціннісно-змістовий, процесуально-технологічний, рефлексивно-проективний. Визначено критерії такої взаємодії (змістовий, інтерактивно-процесуальний, особистісно-розвивальний, стосунковий) і його рівні: формальний (неефективний), репродуктивний (низький), нестійкий (середній), творчий (високий). Здійснено експериментальне дослідження, яке довело ефективність зазначеної системи.

Ключові слова: навчальна взаємодія, педагогічні дисципліни, дидактичні основи навчальної взаємодії, процес вивчення педагогічних дисциплін, викладач, студент, майбутній педагог.

Жданова-Недилько Е.Г. Дидактические основы учебного взаимодействия преподавателя и студента в процессе изучения педагогических дисциплин – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации определена сущность учебного взаимодействия преподавателя и студента при изучении педагогических дисциплин как объективно и субъективно детерминированной взаимозависимой деятельности, сориентированной на цели изучения конкретной педагогической дисциплины в контексте общепедагогической подготовки будущего учителя (преподавателя) к профессиональной деятельности. Сформулированы концептуальные основания учебного взаимодействия преподавателя и студента в процессе изучения педагогических дисциплин. Представлены педагогические условия успешного учебного взаимодействия преподавателя и студента в процессе изучения педагогических дисциплин (создание благоприятной дидактической среды педагогической дисциплины, формирование готовности студента к учебному взаимодействию в процессе изучения педагогической дисциплины, осуществление лично ориентированного дидактического сопровождения студента в процессе изучения педагогической дисциплины).

Теоретически обоснована дидактическая система оптимизации учебного взаимодействия преподавателя и студента в процессе изучения педагогических дисциплин, включающей компоненты: ценностно-содержательный, процессуально-технологический, рефлексивно-проективный. Определены критерии такого взаимодействия (содержательный, интерактивно-процессуальный, лично развивающий, отношенческий) и его уровни: формальный (неэффективный), репродуктивный (низкий), неустойчивый (средний), творческий (высокий). Произведено экспериментальное исследование данной системы, доказавшее её эффективность.

Ключевые слова: учебное взаимодействие, педагогические дисциплины, дидактические основы учебного взаимодействия, процесс изучения педагогических дисциплин, преподаватель, студент, будущий педагог.

Zhdanova-Nedilko O.G. Didactic bases of educational interaction of the teacher and student in the process of studying pedagogical disciplines - On the rights of the manuscript.

Thesis for a doctorate degree in pedagogy in specialty 13.00.09 – Theory of Training. – G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

In the doctoral thesis the essence of academic interaction between the teacher and student is studied in the study of pedagogical disciplines as their objectively and subjectively determined interdependent activity oriented towards the study of a specific pedagogical discipline in the context of the general pedagogical preparation of the future teacher for professional activity.

Specific features of educational interaction of the teacher and student in the modern university are defined, its conceptual bases are formulated. It is noted that the specific features of the educational interaction between the teacher and the student as subjects of the educational process in the modern higher school are determined: by analyzing its essential characteristics as a kind of pedagogical interaction (the interdependence (interdependence) of the actions of its subjects, the adequacy of the responses of each of the actors to the actions of the other, Pedagogical goal), as well as in elucidating its substructures (professional-normative (content and instrument) Component components) and personality-adaptive (motivational-reflexive and emotionally-regulatory components) that are in dialectical interrelationship). The conceptual foundations of the educational interaction of the teacher and student in the study of pedagogical disciplines are presented in the aggregate of the most methodological approaches (humanistic, personal, culturological, acmeological, synergistic, environmental, system, project, activity, axiological), characteristic of the modern higher pedagogical school, as well as the principles of educational interaction Teacher and student in the study of pedagogical disciplines.

The concept of successful educational interaction is substantiated as one that is oriented towards the achievement of the consistency of the received educational result of the goal in an efficient and objective way, in an interactive procedural way - it ensures the growth of the student's competence as a subject of professional interaction, and promotes objectively and subjectively justified design in the person- Trajectory of personal and professional development of the future teacher. This allows us to emphasize its level nature and trace the dynamics of its changes under the influence of significant factors. These factors determined the set of pedagogical conditions that determine the requirements for subjects of educational interaction and its context (the creation of a favorable didactic environment for pedagogical discipline, the formation of student readiness for learning interaction in the process of studying pedagogical discipline, the realization of a person-centered didactic accompaniment of the student in the process of studying pedagogical discipline). Based on the analysis of the most significant psychological and pedagogical characteristics of the teacher and student in the educational process, it is proved that the teacher can be considered as conditionally unchanged in his communicative and activity characteristics of the interaction subject, whereas the student

in this capacity can be on one of the levels: elementary (indifferent), low (fragmentary), mean (theoretized) and high (perfect). The description of each level includes two blocks of parameters – communicative (personality-value and procedural characteristics of communication as a way of implementing learning interaction) and projective (understanding the essence and prospects of further self-development).

The theoretical substantiation of didactic system of the optimization for educational interaction in the process of studying of pedagogical disciplines is realized, which includes so components: value-content, technological-process, reflexive-projective and attitudinal. Their content is detailed. The principal possibility of unified representation of pedagogical disciplines on the basis of their methodological, objective and substantial generality is grounded, which implies the ability of the developed system to provide didactic bases of educational interaction in their study. The criteria for the successful academic interaction of the teacher and student in the process of studying the pedagogical disciplines (meaningful, interactive procedural, personality-developing) and its levels are defined: formal (inefficient), reproductive (low), unstable (average), creative (high).

In the course of the experimental research, the effectiveness of the developed didactic system of scientific and methodical support of the instructional interaction of the teacher and student in the process of studying pedagogical disciplines was proved.

Key words: *educational interaction, pedagogical disciplines, didactic bases of educational interaction, process of studying pedagogical disciplines, teacher, student, future teacher.*